

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

CYBERBULLYING NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Diplomski rad

Dajana Kontić

Zagreb, 2017.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

CYBERBULLYING NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Diplomski rad

Dajana Kontić

Mentor: dr. sc. Sandra Car

Zagreb, 2017.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Korištenje društvenih mreža među mladima	2
3. Pojemno određenje i karakteristike <i>cyberbullyinga</i>	4
3.1 <i>Pojmovno određenje cyberbullyinga</i>	4
3.2 <i>Cyberbullying nasuprot tradicionalnom vršnjačkom nasilju</i>	5
3.3 <i>Specifične karakteristike cyberbullyinga</i>	7
4. Oblici <i>cyberbullyinga</i>	8
4.1 <i>Klasifikacija elektroničkog nasilja prema Willard</i>	10
5. Učestalost vršenja <i>cyberbullyinga</i>	13
6. Krug elektroničkog nasilja	16
6.1 <i>Nasilnici</i>	16
6.1.1 <i>Klasifikacija elektroničkih nasilnika</i>	19
6.2 <i>Žrtve</i>	22
7. Posljedice <i>cyberbullyinga</i>	23
8. Zakonski okvir	25
8.1 <i>Konvencija o pravima djeteta</i>	25
8.2 <i>Kazneni zakon</i>	26
8.3 <i>Kaznena odgovornost i djece mladih</i>	27
8.3.1 <i>Kaznena odgovornost djece</i>	27
8.3.2 <i>Kaznena odgovornost mladih</i>	28
9. Prevencija <i>cyberbullyinga</i>	28
9.1 <i>Što mogu učiniti roditelji</i>	32
9.2 <i>Što mogu učiniti učitelji</i>	34
9.3 <i>Što se može učiniti na razini cijele škole</i>	35
10. Istraživanje o <i>cyberbullyingu</i>	39
10.1 <i>Problem i cilj istraživanja</i>	39
10.2 <i>Istraživačka pitanja</i>	39

10.3 Način provođenja istraživanja	40
10.4 Uzorak	40
10.5 Postupci i instrumenti	40
10.6 Obrada podataka	40
11. Analiza rezultata istraživanja.....	41
11.1 Učestalost i svrha korištenja društvenih mreža.....	41
11.2 Upoznatost s pojmom cyberbullyinga	42
11.3 Žrtve cyberbullyinga i posljedice takvog djelovanja.....	43
11.4 Vršitelji elektroničkog nasilja i razlozi takvog djelovanja	44
11.5 Promatrači elektroničkog nasilja i njihovi postupci	44
11.6 Djelovanje škole po pitanju cyberbullyinga	46
12. Rasprava	49
13. Zaključak	53
14. Literatura	57
15. Prilozi	62
15.1 Prilog 1: Suglasnost roditelja za istraživanje	62
15.2 Prilog 2: Suglasnost učenika za istraživanje.....	63
15.3 Prilog 3: Pitanja za polustrukturirani intervju za učenike.....	64

Cyberbullying na društvenim mrežama

Sažetak

U radu su izneseni rezultati kvalitativnog istraživanja provedenog na uzorku od 6 učenika i učenica 8. razreda zagrebačke Osnovne škole „Tituš Brežovački“ s ciljem da se otkriju učestalost i razlozi korištenja društvenih mreža, percepcija učenika o *cyberbullyingu*, učestalost vršenja, doživljavanja i promatranja elektroničkog nasilja, značenje i posljedice tog oblika nasilja, učestalost prijavljivanja *cyberbullyinga* te aktivnosti koje škola provodi kako bi spriječila *cyberbullying*. Pritom je korišten polustrukturirani intervju. Ispitanici u većoj mjeri koriste društvene mreže radi zabave i komunikacije. Zahvaljujući radionici koju je škola provela, svi su ispitanici upoznati s pojmom *cyberbullyinga*. Veći dio učenika nije bio žrtva elektroničkog nasilja, niti ga je vršio. Oni koji su bili žrtve elektroničkog nasilja nisu naveli nikakve negativne posljedice, a od dvoje ispitanika, samo je jedna ispitanica slučaj prijavila roditeljima. Zanimljiva je činjenica da su učenici mahom govorili da negativne aktivnosti svojih vršnjaka smatraju šalom. Polovica učenika svjedočila je elektroničkom nasilju, ali nisu ništa učinili kako bi ga spriječili zbog straha da i sami ne postanu žrtvama. Drugi ispitanici navodili su da se slučajevi *cyberbullyinga* u školi u većoj mjeri prijavljuju razrednicima. Kako bi spriječila pojavu *cyberbullyinga*, ova je škola provela jednu radionicu u 7. razredima, a angažirala se i nastavnica hrvatskog jezika koja je u sklopu svoje nastave prikazala film o *cyberbullyingu* koji su izradili učenici te škole. Valja istaknuti i da su učenici podijeljenog mišljenja o tome pomažu li programi prevencije u sprečavanju *cyberbullyinga*. Ipak, učenici većim dijelom smatraju da bi trebalo biti više aktivnosti usmjerenih sprečavanju *cyberbullyinga*.

Ključne riječi: *cyberbullying*, društvene mreže, žrtva, nasilnik, promatrač, prevencija

Cyberbullying on Social Media

Abstract

This thesis presents the results of a qualitative research conducted on a sample of 6 male and female 8th grade students of the „Tituš Brežovački“ Primary School in Zagreb. The goal of the research was to gain insight into the frequency and reasons for using social networks, the perceptions of students about cyberbullying, the frequency of performing, experiencing and observing *cyberbullying*, the meaning and consequences of this form of violence, the frequency of cyberbullying and the activities of the school to prevent cyberbullying. A semi-structured interview was used. Respondents largely use social media for fun and communication. Thanks to the workshop the school has conducted, all respondents are familiar with the concept of cyberbullying. Most of the students weren't cybervictims nor -bullies. Those who were cybervictims didn't report any negative consequences, and only one of two respondents reported the case of cyberbullying to her parents. It is interesting that the students have mostly considered

the negative activities of their peers a joke. Half of the students witnessed cyberbullying, but did nothing to stop it from fear of becoming victims themselves. Other respondents reported that cases of cyberbullying in school were more often reported to teachers. To prevent the emergence of cyberbullying, this school carried out one workshop in the 7th grade, and a teacher of Croatian language also engaged by showing a movie about cyberbullying created by students of this school. It should also be emphasized that the meanings of students were divided on whether prevention programs are helping to prevent cyberbullying. However, most pupils believe that there should be more activities aimed at preventing cyberbullying.

Key words: cyberbullying, social media, victim, bully, bystander, prevention

1. Uvod

Tema *cyberbullyinga* danas je vrlo aktualna zbog sve češćeg korištenja interneta, a posebice društvenih mreža. Može se uočiti da su djeca vrlo rano aktivna na društvenim mrežama, što im naravno pruža prostor za vršenje nasilja. Činjenica da je pojavom pametnih telefona dostupnost društvenih mreža dodatno povećana svakako utječe na širenje ove vrste nasilja. Iako postoje brojna istraživanja na temu *cyberbullyinga*, ipak se čini da javnost nije dovoljno osviještena o ovom problemu. *Cyberbullying* je tema koja prije svega zanima socijalnu, ali i školsku pedagogiju. Kao i teoretičare toga područja, ona zanima i praktičare socijalne i školske pedagogije, odnosno odgojno-obrazovne djelatnike. Iako se elektroničko nasilje češće događa izvan škole, ono ipak ima utjecaj na atmosferu u školi i na akademski uspjeh učenika koji su žrtve elektroničkog nasilja, a nerijetko je povezan i s tradicionalnim vršnjačkim nasiljem. Stoga je vrlo važno na vrijeme otkriti ovaj problem kako bi se što prije započelo s programima intervencije.

U ovom će se radu ponajprije definirati sam pojam *cyberbullyinga*, a u radu će se za taj pojam koristiti i njegova istoznačnica *elektroničko nasilje*. Prikazat će se razlike i sličnosti te utvrditi veza između tradicionalnog i elektroničkog nasilja. Nadalje će se prikazati različiti oblici *cyberbullyinga* nakon čega slijedi prikaz rezultata istraživanja o učestalosti vršenja elektroničkog nasilja među djecom i mladima. Nakon toga prikazat će se krug elektroničkog nasilja u kojemu će biti prikazane karakteristike i različite vrste ponajprije nasilnika, a zatim i žrtava. Potom će se prikazati posljedice *cyberbullyinga*. Zatim će uslijediti zakonski okvir u kojemu će se kroz Konvenciju o pravima djeteta, Kazneni zakon te kaznenu odgovornost djece i mladih osvrnuti na zakonske posljedice elektroničkog nasilja. Teorijski dio rada završava poglavljem o prevenciji *cyberbullyinga*, u kojemu se daju prijedlozi i savjeti što mogu učiniti roditelji, učitelji, ali i što se može učiniti na razini cijele škole kako bi se spriječila pojava *cyberbullyinga*. Uslijedit će empirijski dio u kojemu će se opisati istraživanje i analizirati rezultati istraživanja. Naposljetku slijedi rasprava o rezultatima u kojoj će se rezultati istraživanja ovog rada dovesti u odnos s dosadašnjim spoznajama i istraživanjima o temi *cyberbullyinga*.

2. Korištenje društvenih mreža među mladima

Društvene mreže definiraju se kao internetski servisi koji omogućuju pojedincima da kreiraju javan ili polovično javan profil, da dodaju osobe na listu prijatelja i/ili pratitelja te da vide listu svojih prijatelja i/ili pratitelja, ali i tuđih (Boyd i Ellison, 2007). Među najpoznatijim društvenim mrežama su *Facebook*, *Twitter*, *MySpace*, *LinkedIn*, *YouTube*, *Instagram* i *Snapchat*. *Facebook* je svakako jedna od najpopularnijih društvenih mreža koja povezuje korisnike stvaranjem vlastitih profila, grupa ili stranica (Pažur-Vojvodić, 2010, prema Hodak Kodžoman i sur., 2013). Da je najpopularnija i u Hrvatskoj, pokazala je statistika iz 2012. godine prema kojoj gotovo 1 600 000 hrvatskih građana posjeduje profil (Internet World Stats, 2012, prema Ciboci, 2014), a danas je ta brojka svakako veća s obzirom na to da broj korisnika svakoga dana raste.

Istraživanje „Youth on line“ agencije GfK iz 2011. godine pokazalo je da 85 % mladih koristi internet, a u urbanoj sredini taj postotak iznosi 95 %. Više od polovine mladih provede jedan do četiri sata na internetu, a otprilike četvrtina njih i više od četiri sata. U okviru ovog rada bitno je istaknuti podatak da samo približno 20 % mladih nije korisnik ni jedne društvene mreže. Više od 90 % njih posjećuje neku društvenu mrežu jednom ili nekoliko puta dnevno. Najveći postotak ispitanika (80 %) korisnici su *Facebooka*, a po 10 % *Twittera* i *LinkedIna*. No, činjenica je i da djeca, bez obzira na dobnu granicu od 13 godina – kada „službeno“ mogu koristiti *Facebook*, i u mlađoj dobi imaju profile i svakodnevno koriste tu društvenu mrežu. Na taj se način, zbog nepostojanja kontrole, lažno predstavljaju (Labaš, 2011).

Djeca internet koriste prvenstveno zbog društvenosti i odnosa. Budući da žele prije svega komunicirati s vršnjacima, za to najčešće koriste društvene mreže. One za njih predstavljaju svojevrсни dnevnik koji više nije tajan nego javan i u kojemu dijele osjećaje, razmišljanja i stavove s prijateljima (Labaš, 2011). Problem koji se ovdje nameće, a vezan je uz ponašanje mladih djevojčica u adolescentskoj dobi, jest razmjenjivanje fotografija koje graniče s pornografskima. Djevojčice to najčešće rade radi želje za potvrđivanjem svojih tjelesnih atributa (Carenzio, 2008, prema Labaš, 2011). Kao drugi razlog korištenja, Boyd (2008) navodi zabavu. Naime, društvene mreže pružaju uvid u živote drugih, čime mnogi mladi danas krata vrijeme.

Društvene su mreže poput *MySpacea* i *Facebooka* raširene među mladima još od 2005. godine. Mladi diljem svijeta stvaraju korisničke profile, javno iskazuju odnose s drugim korisnicima i ostavljaju komentare na razne objave. Iako društvene mreže ne koriste sva djeca, one su ipak važan dio tinejdžerskog društvenog života (Boyd, 2008).

Društvene mreže temelje se na profilima, a oni predstavljaju oblik individualne stranice koja nudi opis svakog korisnika. Na društvenim mrežama mogu se dijeliti sadržaji poput videozapisa, fotografija i statusa, a omogućuju i komentiranje tih sadržaja, a neke društvene mreže omogućuju i slanje instant poruka (Boyd, 2008). Većina njih su internetske platforme, ali se u posljednje vrijeme može uočiti da se osim internetskih platformi razvijaju i aplikacije kako bi korisnici društvene mreže mogli koristiti i na mobilnim telefonima (Boyd i Ellison, 2007). Profili se stvaraju tako da osoba ispuni obrazac u kojemu navodi demografske podatke (dob, spol, prebivalište i sl.), svoje interese (primjerice najdraže bendove, filmove i sl.) te postavi svoju fotografiju. Navođenje određenih informacija način je na koji se mladi izražavaju. Tako oni biraju koje će slike postaviti i koje će stranice označiti sa „sviđa mi se“. Onako kako se svakodnevno izražavaju odabirom odjeće, kroz govor, pokret i izraze lica, tako se pokušavaju izraziti i informacijama koje postavljaju na društvene mreže. Nakon što kreiraju profil, korisnici mogu dodati svoje prijatelje i poznanike na listu prijatelja. Tada mogu vidjeti sadržaje koje oni postavljaju i obrnuto, a osim toga, omogućeno im je i postavljanje sadržaja na *Facebook*-zid korisnika, čime socijalne interakcije iz privatne sfere prelaze u javnu. Prema standardnim postavkama, korisnički su profili otvoreni za javnost, no korisnici u postavkama privatnosti mogu odrediti tko će moći vidjeti njihove sadržaje. Mladi to često koriste kako bi sakrili sadržaje koje dijele na društvenim mrežama od očiju roditelja (Boyd, 2008).

Ono što odlikuje korisnički profil na društvenim mrežama je mogućnost da korisnici sami odaberu koje će informacije o sebi otkriti. Česta je pojava i da korisnici postave lažne informacije, poput mjesta zaposlenja i/ili školovanja, prebivališta, datuma rođenja pa čak i korisničkog imena (ibid.).

3. Pojmovno određenje i karakteristike *cyberbullyinga*

3.1 Pojmovno određenje *cyberbullyinga*

Za *cyberbullying* se koristi nekoliko naziva: elektroničko nasilje, *online* nasilje, internetsko nasilje, virtualno nasilje ili digitalno nasilje (Popović-Ćitić, 2009).

Buljan Flander i suradnici (2010, 11) *cyberbullying* definiraju kao „opći pojam za svaku komunikacijsku aktivnost *cyber*-tehnologijom koja se može smatrati štetnom kako za pojedinca, tako i za opće dobro“. Sličnu definiciju nudi i Belsey (2012, prema Bilić i sur., 2012) pri čemu elektroničko nasilje definira kao svaku zlonamjernu i ponavljajuću upotrebu informacijskih i komunikacijskih tehnologija kako bi se nekome nanijela šteta. Willard (2004, prema Kanižaj i Ciboci, 2011, 13) navodi da je elektroničko nasilje „slanje ili objavljivanje povređujućih tekstova ili slika posredstvom interneta ili drugih komunikacijskih sredstava“. Popović-Ćitić (2009, 44) definira ga kao poseban oblik vršnjačkog nasilja koje se odvija posredovanjem informacijsko-komunikacijskih tehnologija, prije svega osobnih računala i mobilnih telefona. Smith i suradnici (2008, prema Dooley i sur., 2009, 182) pak *cyberbullying* definiraju koristeći glavne karakteristike tradicionalnog vršnjačkog nasilja pa je prema njima *cyberbullying* agresivna i namjerna aktivnost pojedinca ili skupine koja se vrši s pomoću elektroničkih oblika komuniciranja, repetitivno i tijekom duljeg razdoblja nad žrtvom koja se ne može braniti.

Taj oblik nasilja podrazumijeva situacije u kojima je dijete ili tinejdžer izloženo napadu drugog djeteta, tinejdžera ili grupe djece korištenjem interneta ili mobilnog telefona. Navodi se da *cyberbullying* uključuje „poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara“ (Buljan Flander i sur. 2010, 12). Osim toga, može uključivati i „slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka“ (ibid., 12). Nadalje, takvo nasilje podrazumijeva i slanje fotografija svojih vršnjaka te zahtijevanje da ih ostali procijene prema određenim karakteristikama, primjerice da glasaju za osobu koja je najružnija, najnepopularnija ili najdeblja u školi, koga najviše mrze te da o toj osobi napišu nekoliko rečenica. Sve to ima za cilj da se žrtva osramoti pred što većim

brojem ljudi (ibid.; MacEachern, 2012; Ortega i sur., 2007, prema Kanižaj i Ciboci, 2011; Willard, 2006, prema Kanižaj i Ciboci, 2011). MacEachern (2012) uz to navodi i da *cyberbullying* obuhvaća i širenje glasina i mržnje, prijetnje, utjecanje na druge da budu podli prema određenoj osobi ili da je izbjegavaju, nagovaranje nekoga da da nešto svoje, lažno optuživanje te slanje datoteka zaraženih virusom.

Cyberbullying se najčešće vrši putem oblika komunikacije u kojima se može sakriti identitet počinitelja. Zbog nedostatka socijalnih i kontekstualnih naznaka poput govora tijela i tona glasa dolazi do toga da nema opipljive, afektivne povratne informacije o tome kako je ponašanje preko interneta utjecalo na drugu osobu. Upravo anonimnost daje počiniteljima osjećaj da mogu nekažnjeno kršiti socijalne norme i ograničenja, što onda rezultira nasiljem (Buljan Flander i sur., 2010).

Oni koji čine virtualno nasilje koriste najraznovrsnija sredstva. Primjerice mogu kreirati internetske stranice putem kojih onda šire mržnju i glasine. Nadalje, mogu preurediti nečije slike i slati ih putem interneta kako bi tu osobu osramotili. Još jedan način na koji se vrši *cyberbullying* je krađa lozinke za neki korisnički račun, a u svrhu uznemiravanja drugih osoba (MacEachern, 2012). Uobičajena sredstva putem kojih se vrši *cyberbullying* su instant poruke (primjerice putem *Skypea*, *Messengera* i sl.), e-mailovi, SMS-poruke, društvene mreže, chat-sobe, blogovi, internetske stranice te internetske igre (Popović-Čitić, 2009). Budući da tehnologija sve više napreduje, djeca češće koriste mobitele pri vršenju elektroničkog nasilja (Sampasa-Kanyinga i Hamilton, 2015).

3.2 Cyberbullying nasuprot tradicionalnom vršnjačkom nasilju

Popović-Čitić (2009) navodi da *cyberbullying* odlikuju sve ključne karakteristike koje odlikuju i tradicionalno vršnjačko nasilje. To su agresivno ponašanje, namjera povrjeđivanja druge osobe, nerazmjer snaga između sudionika i repetitivnost (Olweus, 1998). Srž *cyberbullyinga* čini repetitivno i namjerno agresivno ponašanje koje se izražava kroz negativne aktivnosti prema osobama u odnosu na koje postoji nerazmjer moći. No, agresija se u slučaju *cyberbullyinga* vrši putem različitih komunikacijskih sredstava suvremene elektroničke tehnologije (Popović-Čitić, 2009).

Vodeći se tom definicijom, možemo zaključiti da *cyberbullying* podrazumijeva negativne postupke prema drugim osobama putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija poput mobitela i interneta. Internetski nasilnik također ima namjeru povrjeđivanja druge osobe tako što svojim postupcima izravno ili neizravno želi povrijediti žrtvu ili joj naštetiti. Osim toga, takav nasilnik se realno ili opaženo nalazi u poziciji moći naspram žrtve. Pritom, za razliku od tradicionalnog nasilnika koji svoju moć prvenstveno zasniva na tjelesnoj snazi ili socijalnom statusu, internetski nasilnik taj nerazmjer moći može uspostaviti s pomoću znanja, spretnosti i umijeća korištenja informacijsko-komunikacijskih tehnologija. Naposljetku, ponašanje je takvog nasilnika repetitivno. Ponekad samo jedna negativna aktivnost takvog nasilnika može dovesti do ponavljane viktimizacije žrtve tijekom duljeg razdoblja (Popović-Ćitić, 2009).

Olweus (1993, prema Dooley i sur., 2009) je isticao važnost repetitivnosti u definiciji tradicionalnog vršnjačkog nasilja kako bi se ono razlikovalo od povremenih agresivnih aktivnosti upućenih različitim ljudima u različito vrijeme. Repetitivnost u *cyberbullyingu* ponekad je problematično odrediti. Naime, repetitivnost je jasna ako nasilnik žrtvi pošalje nekoliko SMS-poruka ili e-mailova. No problemi nastaju ako nasilnik stvori web-stranicu ili objavi nešto na nekoj od društvenih mreža što može vidjeti mnoštvo ljudi. Pojedinačna agresivna aktivnost poput toga ili objavljivanja neke za žrtvu sramotne slike može dovesti do toga da se ta objava proširi. Iako u ovom slučaju agresivna aktivnost nije ponavljana, šteta koju je uzrokovala ponovno se proživljava sramoćenjem koje i dalje traje (Dooley i sur., 2009). Vandebosch i Cleemput (2008, prema Dooley i sur., 2009) također ističu da je jedna agresivna aktivnost putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija dovoljna da bi se to moglo smatrati *cyberbullyingom*, posebice ako je popraćen i tradicionalnim vršnjačkim nasiljem.

Što se tiče nerazmjera moći, i njega je teško konceptualizirati u elektroničkim interakcijama. Naime, za objavljivanje za žrtvu sramotnih sadržaja ili stvaranje lažnog profila na nekoj od društvenih mreža potrebno je tek osnovno poznavanje informacijsko-komunikacijskih tehnologija. S druge strane, kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja nerazmjer moći povezan je s osobinama nasilnika i njihovom relativnom fizičkom i/ili psihološkom moći u stvarnom svijetu (Dooley i sur., 2009).

Tradicionalno se vršnjačko nasilje odvija na određenom fizičkom mjestu, obično u školi i to tijekom dana, a nasilnik se može lako identificirati i kazniti te žrtva može odgovoriti na nasilje i tražiti zaštitu (Bilić i sur., 2014). Za razliku od toga, *cyberbullying* žrtva doživljava u vlastitom domu, može se događati neprestano u bilo koje doba dana, ponekad je teško identificirati nasilnika jer on može ostati i anonimn, a često ne može odgovoriti na nasilje ili zatražiti pomoć (ibid.; Elledge i sur., 2013).

3.3 Specifične karakteristike cyberbullyinga

Cyberbullying karakteriziraju i neke specifične karakteristike koje ga diferenciraju od tradicionalnog vršnjačkog nasilja. To su: anonimnost nasilnika, dostupnost žrtve te beskonačna publika (Campbell, 2005; Dooley i sur., 2009, sve prema Bauman, 2013; Popović-Čitić, 2009; Sampasa-Kanyinga i Hamilton, 2015). Vandebosch i Van Cleemput (2008, prema Snakenborg i sur., 2011) ovdje još napominju i da definicije *cyberbullyinga* često uključuju ponašanja koja se ne spominju u tradicionalnim definicijama vršnjačkog nasilja, primjerice distribuiranje osobnih poruka, slanje velikog broja emotikona drugima te korištenje *Photoshopa* kako bi se izmijenila slika koja se onda šalje drugima.

Putem elektroničkih uređaja negativne se aktivnosti mogu vrlo brzo i učinkovito usmjeriti na žrtvu. Oni koji vrše *cyberbullying* mogu djelovati u bilo koje doba dana i bilo gdje. To znači da žrtve mogu biti stalne mete nasilnika, što nije slučaj kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja koje je ograničeno fizičkom lokacijom nasilnika i žrtve (Popović-Čitić, 2009). Kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja žrtva barem u vlastitom domu može pronaći sigurno utočište dok od virtualnog nasilja nema zaštite niti u vlastitom domu (Dilmac, 2009, prema Bilić i sur., 2012; Patchin i Hinduja, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Osim toga, u virtualnom prostoru je razina kontrole i nadzora mnogo niža tako da je vjerojatnost da će nasilnik biti spriječen ili otkriven vrlo niska.

Kod virtualnog nasilja, kao i kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja, postoje osobe koje imaju ulogu promatrača odnosno svjedoka. Razlika je u tome što se broj promatrača kod virtualnog nasilja može stalno povećavati i nikada se ne može znati točan broj

promatrača. Razlog tome je postojanost informacija na mreži. Jednom kada se neka informacija poput zlonamjerne poruke, e-maila ili fotografije postavi na internet, teško ih se može uništiti. Naime, s pomoću slike zaslona (engl. *screenshot*) promatrači lako mogu spremati materijal na svoj mobilni telefon ili računalo i kasnije prosljeđivati drugima (ibid.; Dooley i sur., 2009, prema Elledge i sur., 2013). Promatrači mogu biti aktivni, tako da se priključe nasilju, ili pasivni, tako da odbijaju pomoći žrtvi, što je također znak podržavanja nasilja (Juvonen, 2005, prema Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012). Pojedini autori (Kowalski i sur., 2008, prema Popović-Čitić, 2009) smatraju čak i da promatrači virtualnog nasilja češće i sami počnu sudjelovati u nasilju nego što to čine prilikom tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Za to postoje najmanje dva razloga. Ponajprije za elektroničko nasilje nisu potrebne fizičke sposobnosti i socijalne vještine koje mogu biti potrebne za tradicionalno vršnjačko nasilje. Drugo, anonimnost koju pruža internet i odsutnost neverbalne komunikacije čine uključivanje u elektroničko nasilje lakšim nego što je to slučaj kod tradicionalnog nasilja. Kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja promatrači stoje po strani i jednostavno promatraju događaj te odsustvom reakcije i pasivnošću daju podršku nasilniku. Time se povećava i neugodnost koju osjeća žrtva u već dovoljno bolnoj i ponižavajućoj situaciji. S druge strane, kod elektroničkog nasilja ni žrtva ni nasilnik često ne mogu vidjeti reakcije promatrača (Popović-Čitić, 2009).

4. Oblici cyberbullyinga

Autori razlikuju izravan napad, napad preko posrednika (Aftab, 2006, Buljan Flander i sur., 2010; Krmek, 2007, prema Hodak Kodžoman i sur., 2013) te javne objave odnosno objavljivanje sramotnih fotografija i/ili informacija (Aftab, 2013, prema Chisholm i Day, 2013).

Izravan napad podrazumijeva slanje uznemirujućih poruka, slika, virusa, pornografije i neželjene pošte putem mobitela, e-maila ili na *chatu*, društvenim mrežama i sl., krađu ili mijenjanje lozinke za e-mail, društvenu mrežu ili nadimak na *chatu*, objavljivanje privatnih podataka ili neistina na *chatu*, blogu, nekoj od društvenih mreža ili

internetskoj stranici, postavljanje internetskih anketa o žrtvi te lažno predstavljanje (Buljan Flander i sur., 2010). Ovaj oblik elektroničkog nasilja najčešće se odvija putem blogova, mobilnih telefona, e-mailova, instant poruka, internetskih anketa, internetskih igara s više igrača, društvenih mreža, SMS-poruka, servisa za *video-chat*, virtualnih svjetova, web-kamera te internetskih stranica.

Nasilje preko posrednika podrazumijeva situacije u kojima počinitelj napada žrtvu preko treće osobe, a koja toga u većini slučajeva nije svjesna. Primjer za to je kada neko dijete dozna lozinku za e-mail adresu, nadimak na *chatu* ili lozinku za korisnički račun na nekoj od društvenih mreža drugog djeteta i njih koristi za slanje uznemirujućih poruka, slika i sl. prijateljima tog djeteta. Osim toga, počinitelj može staviti oglas seksualnog ili provokativnog sadržaja predstavljajući se pritom kao žrtva s njezinim brojem mobitela ili adresom. Tako dijete može doživjeti brojne neugodnosti i biti izloženo opasnosti. Ova je vrsta internetskog nasilja najopasnija jer često uključuje odrasle osobe među kojima je mnogo ljudi s lošim namjerama (Aftab, 2013, prema Chisholm i Day, 2013; Buljan Flander i sur., 2010).

Javne objave odnosno objavljivanje sramotnih fotografija i/ili informacija oblik su nasilja koje se vrši putem društvenih mreža, blogova i internetskih stranica. Ta vrsta elektroničkog nasilja može obuhvaćati stvaranje lažne *Facebook*-stranice na kojoj bi se žrtvu isključilo, progonilo ili obrisalo s liste prijatelja. Drugi način vršenja ove vrste elektroničkog nasilja je da se objavljuju zlobne poruke ili prijetnje na profilu žrtve na nekoj od društvenih mreža (primjerice objavljivanje ružnih komentara na žrtvinom *Facebook*-zidu) (Chisholm i Day, 2013). Najčešća je vrsta ovog zlostavljanja kreiranje tzv. grupa mržnje na društvenim mrežama na kojima zlostavljači objavljuju uvredljive fotografije i snimke svojih vršnjaka, a na takvim se grupama žrtve nazivaju pogrdnim imenima te su objekti ismijavanja. Problematično je kod ovog oblika elektroničkog nasilja što, ako se radi o stranici ili grupi otvorenog tipa, objave mogu vidjeti svi korisnici *Facebooka* (Ciboci, 2014). Svojevremeno se mogao uočiti trend osnivanja grupa mržnje na *Facebooku* koje su nosile naslov „Svi koji mrze (identitet žrtve)“, a jedan takav slučaj zabilježen je 2010. godine u Bjelovaru gdje su učenice koje su osnovale grupu na njoj objavile video u kojemu dječaka zlostavljaju, on vrišti, a ostatak razreda se smije (Zrinski i sur., 2010, prema Ciboci, 2014). Drugi primjeri su osnivanje

grupa mržnje koji je usmjeren na skupinu žrtava. Tako se osnivaju grupe usmjerene na djevojčice u kojima se one prikazuju kao promiskuitetne i nazivaju pogrdnim imenima. Na takvim su se stranicama objavljivale fotografije maloljetnica bez njihova dopuštenja, a sve to popraćeno je neumjesnim i pogrdnim komentarima. S druge strane, kada se takve grupe usmjeravaju na dječake, njih se naziva „kretenima“ i „retardiranima“ (Ciboci, 2014).

Kaschnitz (2016) navodi podjelu na *verbalno elektroničko nasilje* u koje se ubrajaju uvrede i prijetnje putem SMS-poruka, e-mailova, *chat-soba*, društvenih mreža, blogova i sl., *fizičko elektroničko nasilje* koje uključuje objavljivanje video-snimki *happy slappinga* te *psihičko elektroničko nasilje* kod kojeg je riječ o širenju laži i klevetanju nekoga te izbjegavanju, izoliranju ili isključivanju neke osobe.

4.1 Klasifikacija elektroničkog nasilja prema Willard

Nancy Willard u jednoj od prvih sveobuhvatnih knjiga koje se bave problematikom *cyberbullyinga* razlikuje osam različitih oblika izravnog virtualnog nasilja. To su vrijeđanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, lažno predstavljanje, nedopušteno priopćivanje, obmanjivanje, isključivanje te proganjanje (Willard, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Osim toga neki autori (Kowalski i sur., 2008, prema Popović-Čitić, 2009) kao poseban oblik elektroničkog nasilja izdvajaju „veselo“ šamaranje.

Vrijeđanje (engl. *flaming*) obuhvaća „zlobne, uvredljive, vulgarne ili svadljive poruke upućene drugom korisniku interneta“ (Aftab, 2003, 102). To je oblik elektroničkog nasilja koji se sastoji od kratke i žustre rasprave između dvije ili više osoba putem neke komunikacijske tehnologije. Obično se odvija u nekom od javnih prostora virtualne komunikacije poput *chat-soba*, ali može se javiti i u razmjeni privatne elektroničke pošte. Napadači (engl. *flamers*) ne obraćaju pozornost na temu razgovora već im je jedini cilj uvrijediti i poniziti sugovornika (Popović-Čitić, 2009). Ako dođe do niza razmjene uvredljivih poruka, tada se to zove i rat (engl. *flame war*) (Willard, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Bitno je vrijeđanje razlikovati od tzv. *fiskinga* koji je zapravo detaljna i argumentirana kritika ili rasprava između dvije ili više osoba, a koju

odlikuju sarkastični komentari, ali ne i direktne uvrede (Iris, 2008, prema Popović-Čitić, 2009).

Uznemiravanje (engl. *harassment*) predstavlja „ponavljano slanje uvredljivih, provokativnih, grubih ili hostilnih poruka jednoj osobi ili grupi“ (Popović-Čitić, 2009, 50). Tehnike koje se pritom koriste su: bombardiranje, repetitivnost i vremensko tempiranje poruka (Bamford, 2004, prema Popović-Čitić, 2009, 50). Najčešće se javlja u privatnim kanalima komunikacije poput elektroničke pošte, ali se mogu pojavljivati i u javnim prostorima virtualne komunikacije, npr. *chat-sobama*. Osim toga, mogu se vršiti i putem mobilnih telefona tako da se žrtvi šalje na stotine ili tisuće SMS-poruka. Prisutno je i u *online-igricama* s više igrača gdje napadači (tzv. *griefers*) namjerno uznemiravaju druge igrače. Pritom im nije bitna pobjeda već da pokvare iskustvo igranja drugim igračima. Valja naglasiti da su vrijeđanje i uznemiravanje slični oblici elektroničkog nasilja, no među njima postoje značajne razlike. Kao prvo, uznemiravanje traje duže od vrijeđanja, a kao drugo, uznemiravanje je jednostrano dok je vrijeđanje obostrano (Popović-Čitić, 2009).

Ogovaranje odnosno širenje glasina i klevetanje sastoje se od slanja ili postavljanja uvredljivih ili neistinitih informacija o nekoj drugoj osobi s ciljem ugrožavanja njenog ugleda i časti ili njenih prijateljstava. Može se vršiti s pomoću kompromitirajućih slika i izjava postavljenih na nekoj internetskoj stranici ili prosljeđivanih drugima putem elektroničke pošte ili instant-poruka. U ovu se kategoriju ubraja i postavljanje ili slanje izmijenjenih slika drugih osoba digitalnim putem, pogotovo onih slika koje druge osobe prikazuju na seksualiziran ili štetan način. Poseban oblik čine tzv. elektroničke knjige dojmova (engl. *slam book*). One se stvaraju s namjerom ponižavanja i ismijavanja školskih vršnjaka. Tamo se najčešće pišu zlobni i zlonamjerni komentari upućeni nekom od vršnjaka. Na ovim se stranicama mogu postaviti i ankete u kojima se od sudionika zahtijeva da se izjasne odgovaranjem ili glasanjem u vezi sa specifičnim pitanjima koja su često vrlo uvredljiva i ponižavajuća, primjerice tko je najdeblja osoba u školi ili razredu, tko je najružniji, koga najviše mrziš i sl. Tako nastaju „negativne liste“ koje sadrže mnoštvo uvredljivih i zlonamjernih komentara. Ako skupina pojedinaca javno objavljuje poruke s ciljem izazivanja patnje i boli određenoj drugoj osobi ili skupini onda se to može promatrati i kao oblik uznemiravanja (ibid.).

Lažno predstavljanje ili impersonacija oblik je elektroničkog nasilja koji karakterizira da se napadač predstavlja kao druga osoba. To može činiti koristeći lozinku druge osobe kako bi pristupio njenim korisničkim računima i tako komunicirao s drugima na negativan ili neprikladan način pretvarajući se da izražava mišljenje osobe čiji korisnički račun koristi (Popović-Čitić, 2009). Napadač može koristiti ili ukrasti šifru i kako bi promijenio osobni profil korisnika, primjerice postavljanjem neprikladnih, ponižavajućih ili provokativnih slika ili informacija. Također može i postavljati provokativne i uvredljive poruke i komentare na tzv. grupama mržnje (engl. *hate groups*) (Kowalski i sur., 2008, prema Popović-Čitić, 2009).

Nedopušteno priopćivanje, tzv. *outing* odnosi se na javno pokazivanje, prosljeđivanje ili postavljanje slika ili privatne komunikacije onim osobama kojima to nije bilo namijenjeno. Tu se radi o distribuciji po prirodi ponižavajućih ili seksualnih slika ili komunikacije koja sadrži osjetljive i povjerljive osobne informacije. Može se vršiti putem elektroničke pošte, društvenih mreža ili mobilnih telefona. Dio tog procesa može biti i čitanje sačuvanih poruka s tuđih mobilnih telefona. Može se zaključiti da je glavna odrednica ovog oblika elektroničkog nasilja objavljivanje tuđih osobnih informacija odnosno nedopušteno iznošenje privatnih informacija u javnost. Taj materijal odnosi se na neku osobu ili je poslan od strane jedne osobe, a sadrži ponižavajuće, privatne ili osjetljive informacije (Popović-Čitić, 2009).

Obmanjivanje je oblik elektroničkog nasilja kod kojega napadač putem prevare ili lukavstva otkriva osobne, najčešće tajne i povjerljive podatke o nekoj osobi te ih dijeli s drugima. Nedopušteno priopćivanje i obmanjivanje kao dva različita oblika *cyberbullyinga* kao zajedničku karakteristiku imaju distribuiranje povjerljivih osobnih informacija o nekoj osobi. No razlika je u načinu na koji napadač dolazi do informacija. Kod nedopuštenog priopćivanja napadač „legalno“ posjeduje informacije, a kod obmanjivanja koristi prevaru kako bi došao do informacija (ibid.).

Isključivanje se ubraja u indirektne oblike elektroničkog nasilja kojim se namjerno isključuje neka osoba iz *online* zajednice. Ponekad se isključivanje može doživjeti i ako netko ne odgovori na instant poruku ili e-mail onoliko brzo koliko bi osoba željela (ibid.).

Proganjanje (*cyberstalking*) obuhvaća korištenje elektroničke komunikacije s namjerom proganjanja druge osobe kroz repetitivnu uznemiravajuću i prijetecu elektroničku komunikaciju (ibid., 54). Obično se radi o porukama koje sadrže prijetnje povrjeđivanjem, zastrašivanje i neugodne komentare. Često postoji prijetnja ili uvjerenje da će elektroničko proganjanje postati i realno, a žrtve su uplašene i strahuju za svoju sigurnost. Ovaj je oblik *cyberbullyinga* povezan s uznemiravanjem, ali uključuje mnogo više zastrašivanja i prijetnji (Popović-Čitić, 2009).

„Veselo“ šamaranje (engl. *happy slapping*) poseban je oblik nasilja koji se prvi puta pojavio 2005. godine u podzemnoj željeznici u Engleskoj, a zatim se raširio. Riječ je o tome da se neka osoba, obično nepoznata, ošamari bez ikakvog razloga, taj se incident snimi ili fotografira te se video snimka ili fotografija postavi na internet ili distribuira elektroničkim putem. Napadači često izjavljuju da je to bila šala te se stoga taj oblik i naziva „veselim“ šamaranjem (ibid.).

Neki autori (prema Chisholm i Day, 2013) ovdje još nadodaju tzv. *catfishing* odnosno izmišljanje *online* identiteta i društvenih krugova kako bi prevarili osobu i s vremenom je uvjerali da s njima započne romantičnu vezu.

Što se tiče društvenih mreža, najčešći oblici zloupotrebe su krađa identiteta, lažno predstavljanje, vrijeđanje, stvaranje lažnih identiteta te provaljivanje u tuđe profile (Kušić, 2010, prema Hodak Kodžoman i sur., 2013).

5. Učestalost vršenja *cyberbullyinga*

Brz napredak i sve veća dostupnost tehnologije doveli su do toga da je vršnjačko elektroničko nasilje postalo globalni problem (Arıcak i sur., 2008; Li, 2007; Slonje i Smith, 2008; Smith i sur., 2008, sve prema Bilić i sur., 2012). Istraživanja su pokazala da je svako peto dijete žrtva elektroničkog nasilja (Hinduja i Patchin, 2010; Wright i sur., 2009, sve prema Chisholm i Day, 2013). Otprilike će i svako peto dijete vršiti elektroničko nasilje (Hinduja i Patchin, 2010, prema Chisholm i Day, 2013).

Različita istraživanja govore da udio djece i mladih koji su doživjeli i činili nasilje preko interneta iznosi od 20 % do 40 % (Aricak i sur., 2008; Dehue i sur., 2008; Hinduja i Patchin, 2008; Li, 2006; 2007; Takunga, 2011, sve prema Đuraković i sur. 2014). S druge strane, primjerice Juvonen i Gross (2008, prema Đuraković i sur., 2014) navode da postotak mladih u dobi od 12 do 17 godina koji su barem jednom u životu iskusili neki od oblika nasilja putem interneta iznosi čak 72 %.

U okviru Republike Hrvatske provedeno je istraživanje Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba i Hrabrog telefona (2004, prema Buljan Flander, 2008) koje je pokazalo da 73 % djece ima iskustva u korištenju internetom te da upotreba raste s dobi. Utvrdilo se i da 58 % djece i mladih svakodnevno koristi internetom (Buljan Flander, 2008). Istraživanje koje je UNICEF proveo 2010. godine (prema Hodak Kodžoman i sur., 2013) u 23 osnovne škole pokazalo je pak da 96 % djece posjeduje mobitel, a 85 % njih koristi internet. Ustanovilo se da se elektroničko nasilje najčešće odvija na društvenim mrežama (posebice na *Facebooku*) te putem SMS-poruka. Ispitanici su izjavili i da o elektroničkom nasilju razgovaraju s prijateljima ili roditeljima te ignoriraju zlostavljanje i izbjegavaju stranice na kojima su žrtve nasilja.

Valja istaknuti i da se istraživanjem Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba i Hrabrog telefona (2004, prema Buljan Flander, 2008) utvrdilo i da je 7 % djece i mladih zloupotrijebilo tuđe ime i tako objavilo privatne informacije na internetu. Čak je 5 % ispitanika objavilo tuđe fotografije ili film s ciljem izrugivanja, a 7 % sudionika lažno se predstavljalo i pisalo ružne stvari u ime druge osobe. Pregrad i suradnici (2010, prema Đuraković i sur., 2014) u svom su istraživanju utvrdili da je 34 % ispitanika u dobi od 14 i 15 godina doživjelo elektroničko nasilje. Bilić i suradnice (2014) u svom su istraživanju došle do zaključka da su najčešći oblici nasilja na internetu kod ispitanika u sedmom i osmom razredu osnovne škole sramoćenje na forumu, društvenim mrežama ili blogovima (38,4 %), objavljivanje sramotnih slika ili sadržaja na internetu (32,4 %) i uznemiravanje putem e-maila ili SMS-poruka (29,9 %).

Porast nasilja preko interneta određen je i porastom broja korisnika interneta (Smith i sur., 2008, prema Đuraković i sur., 2014). Većina istraživanja (Walther, 1996; Valkenburg i Peter, 2011, sve prema Đuraković i sur., 2014) pokazala je da je komunikacija putem interneta toliko rasprostranjena jer je mogućnost kontrole pri

samopredstavljanju i samoobjavljivanju veća nego kod komunikacije licem u lice. Ta mogućnost kontrole ujedno doprinosi većem osjećaju sigurnosti, što onda vodi do veće slobode u interpersonalnoj komunikaciji putem interneta. To omogućuju tri odrednice: anonimnost, asinkroničnost te dostupnost (Valkenberg i Peter, 2011, prema Đuraković i sur., 2014). Anonimnost na internetu dvosjekli je mač. Dok s jedne strane može pomoći mladima da ostvare socijalnu prihvaćenost koju možda nisu u stanju ostvariti u komunikaciji licem u lice, s druge strane dovodi i do smanjenja kontrole ponašanja. To može uzrokovati da elektronički nasilnici svoje aktivnosti ne shvaćaju kao nasilne. Može poticati i impulzivne reakcije koje mogu dovesti do neugodnih i agresivnih komentara kao i nasilja. Anonimnost može i poticati nasilje jer se osoba može skrivati iza drugog imena, a žrtva ne zna tko je nasilnik. Asinkroničnost podrazumijeva da se napisano objavi tek kasnije. S jedne strane to pogoduje sramežljivim i nesigurnim mladim osobama jer im to omogućuje bolju samoprezentaciju, a s druge strane nasilnicima osigurava veću kontrolu nad slanjem informacija žrtvama. Dostupnost omogućuje stvaranje bliskih prijateljstava s osobama koje su daleko od nas. Loša strana toga je mogućnost komunikacije s osobom koja se lažno predstavila (ibid.).

Iako se ponajviše pojavljuje kod starije djece i adolescenata, elektroničko nasilje može biti prisutno i kod djece mlađe od 8 godina (Hirschy i Wilkinson, 2010, prema Bilić i sur. 2012). Neka istraživanja pokazuju da će starija djeca više sudjelovati u *cyberbullyingu* od mlađe djece (Smith i sur., 2008; Ybarra i Mitchell, 2004, sve prema Elledge i sur., 2013). Drugi autori pak smatraju da učestalost *cyberbullyinga* doseže vrhunac u višim razredima osnovne škole te postupno opada u srednjoj školi (Wang i sur., 2009, prema Bauman, 2013; Williams i Guerra, 2007, prema Elledge i sur., 2013). Treći pak smatraju da ne postoji povezanost između dobi i učestalosti elektroničkog nasilja (Juvonen i Gross, 2008; Patchin i Hinduja, 2006, sve prema Elledge i sur., 2013).

Mišljenja različitih autora razlikuju se i po pitanju povezanosti spola i učestalosti *cyberbullyinga*. Tako su neka istraživanja pokazala da su djevojčice češće žrtve elektroničkog nasilja (Kowalski i Limber, 2007; Ybarra i Mitchell, 2007, sve prema Elledge i sur., 2013). Druga su pokazala da dječaci češće vrše elektroničko nasilje (Li, 2006; Slonje i Smith, 2007; Sourander i sur., 2010, sve prema Elledge i sur., 2013). Nedavno istraživanje provedeno u Kanadi pokazalo je da su djevojčice znatno češće

žrtve *cyberbullyinga*, ali da ne postoji razlika među spolovima što se tiče vršenja elektroničkog nasilja (Wade i Beran, 2011, prema Elledge i sur., 2013). Većina istraživanja ipak je pokazala da ne postoji razlika među spolovima niti u vršenju elektroničkog nasilja, niti u viktimiziranosti njime.

6. Krug elektroničkog nasilja

U literaturi se razlikuju tri vrste aktera u elektroničkom nasilju. To su: nasilnici, žrtve te promatrači, kao i kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja. No, dosadašnja istraživanja *cyberbullyinga* pokazala su da postoji kompleksna mreža odnosa i sudionika u nasilju, a oni uključuju nasilnike, žrtve, promatrače, one koji potiču nasilje, pomoćnike, one koji brane žrtvu, autsajdere i one koji nemaju nikakvu ulogu poput *cyberpromatrača* i voajera (Salmivalli i sur., 1996; Sharif, 2013; Sutton i Smith, 1999; Twemlow i Sacco, 2013, sve prema Bowler i sur., 2015). Stoga nije primjereno govoriti o elektroničkom nasilju putem društvenih mreža kao o binarnom odnosu između „žrtve“ i „nasilnika“ (Bowler i sur., 2015).

Budući da se promatrače već ukratko opisalo u jednom od prethodnih poglavlja, u sljedećim potpoglavljima analizirat će se karakteristike nasilnika te žrtava elektroničkog nasilja.

6.1 Nasilnici

Istraživanje koje su proveli Vendeboosch i Van Cleemput (2009, prema Bauman, 2013) pokazalo je da je veća vjerojatnost da će dijete vršiti elektroničko nasilje ako je i samo bilo žrtva takvog nasilja ili ako vrši tradicionalno nasilje nad vršnjacima. Neki autori pak smatraju da je *cyberbullying* naučeno ponašanje i da je to zapravo manifestacija neke latentne osobine poput niske samokontrole (Hinduja i Patchin, 2008, prema Rivers i sur., 2011).

Virtualni nasilnici uglavnom se kriju iza nadimaka i privremenih e-mail adresa, što otežava mogućnost utvrđivanja njihovog pravog identiteta. Neznanje o tome, tko se krije iza nasilja dodatno pojačava nesigurnost kod žrtve (Aftab, 2003; Popović-Čitić, 2009; Raskauskas i Stoltz, 2007, prema Elledge i sur., 2013). Neki autori naglašavaju da upravo ta anonimnost kod nasilnika smanjuje socijalne inhibicije i strah od otkrivanja, socijalnog neodobravanja i kažnjavanja te ih potiče da nastave i intenziviraju negativne aktivnosti (Postmers i Spears, 1998, prema Popović-Čitić, 2009; Suler, 2004, prema Bauman, 2013). To konkretno znači da osobe govore i rade ono što ne bi radile da je njihov identitet poznat. Važno je istaknuti i da se kod *cyberbullyinga* ne može vidjeti emocionalna reakcija žrtve što umanjuje osjećaj empatije i sažaljenja kod nasilnika (Campbell, 2005; Dooley i sur., 2009, sve prema Bauman, 2013; Kiriakidis i Kavoura, 2010, prema Elledge i sur., 2013; Nansel i sur., 2001, prema Popović-Čitić, 2009). S druge strane zbog odsutnosti neverbalne komunikacije ni žrtva ne može interpretirati primljene poruke i utvrditi jasne namjere nasilnika, a to doprinosi njenoj viktimiziranosti (Popović-Čitić, 2009).

Svi nasilnici, bez obzira na metode i načine vršenja nasilja, imaju neke zajedničke karakteristike (Coloroso, 2004, prema Prpić, 2006, 4). Oni vole dominirati nad drugima i iskorištavati druge da dobiju ono što žele. Teško im je vidjeti situaciju iz perspektive druge osobe. Isključivo su zaokupljeni svojim željama i zadovoljstvom, a ne mare za potrebe i osjećaje drugih. Nasilna djeca često se doimaju superiorno, ali to je često samo maska kojom prikrivaju bol i osjećaj neprilagođenosti. Zapravo je nasilništvo za njih samo izgovor kako bi se osjećali bolje time što omalovažavaju druge (Kaschnitz, 2016; Prpić 2006). Osim toga, nasilnici često imaju pozitivnu sliku o sebi i osjećaju se nadmoćnijima od svojih žrtava, često su „vođe“ unutar svog prijateljskog kruga. Usto, u obiteljskom okruženju vidljive su negativne emocije prema roditeljima, kao i većinom autoritarni stil odgoja (Kaschnitz, 2016). Skloni su povrjeđivanju druge djece kada nema odraslih osoba u blizini. Vlastite neadekvatnosti projiciraju na svoje mete kroz okrivljavanje i lažne optužbe. Odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje. Nedostaje im uvid odnosno sposobnost predviđanja i shvaćanja kratkoročnih, dugoročnih i mogućih nenamjernih posljedica njihovog trenutnog ponašanja. Naposljetku, svi nasilnici žude za pažnjom (Prpić, 2006).

Mladi koji vrše nasilje nad svojim vršnjacima putem modernih tehnologija pokazuju i brojne druge simptome antisocijalnog ponašanja (Hinduja i Patchin, 2008; Schenk i sur., 2013, sve prema Buelga i sur., 2015). Oni uglavnom pripadaju skupini prijatelja koja potiče razvoj i kontinuitet devijantnog ponašanja te se s njom i identificiraju (Hyunseok i sur., 2014; Ybarra i Mitchell, 2004, sve prema Buelga i sur., 2015). Uz to, pokazuju i nasilna ponašanja u školi (Calvete i sur., 2010; Hinduja i Patchin, 2008, sve prema Buelga i sur., 2015), a koja se odražavaju i u lokalnoj zajednici kroz vandalizam, oštećivanje imovine, krađu, fizički napad na strance i konzumiranje ilegalnih supstanci (Gradinger i sur., 2009; Kirikiadis i Kavoura, 2010; Schenk i sur., 2013, sve prema Buelga i sur., 2015).

Ključni identifikator elektroničkih zlostavljača loš je odnos s roditeljima (Ybarra i Mitchell, 2004, prema Ciboci, 2014). Upravo zbog toga takva djeca nemaju razvijene vještine za izbjegavanje zlostavljanja te im nedostaje roditeljska potpora i nadzor (Accordino i Accordino, 2011, prema Ciboci, 2014). Takva djeca često dolaze iz obitelji u kojima vlada nedostatak emocionalnosti i uključenosti roditelja (Mesch i Sasson, 2014; Ybarra i Mitchell, 2004, sve prema Buljan Flander i sur., 2015). Primjetljivo je i da takva djeca pokazuju nedostatak empatije i suosjećanja prema svojim žrtvama (Kaschnitz, 2016). Djeca koja ne dobivaju dovoljno podrške i socijalne interakcije od roditelja i prijatelja sklonija su posjećivati pornografske i nasilne internetske stranice. Osim toga, ta su djeca i sklonija zlostavljati druge učenike putem interneta. Za djecu koja u stvarnom svijetu nemaju odnos pun ljubavi s odraslima i zdrave odnose s vršnjacima veća je vjerojatnost da će postati počinitelji, ali i žrtve *cyberbullyinga*. Djeca koja se ne osjećaju dijelom školske zajednice tražit će internetsku zajednicu koja može iskoristiti tu njihovu usamljenost (Popović-Čitić, 2009). Takva djeca češće se osjećaju usamljeno (Estévez i sur., 2013, prema Buelga i sur., 2015), imaju niže samopouzdanje u obitelji i školi (Kowalski i Limber, 2013; Low i Espelage, 2013, sve prema Buelga i sur., 2015) te su manje zadovoljna životom (Hobbs, 2009; MacDonald i sur., 2005; Martínez i sur., 2007, sve prema Buelga i sur., 2015).

6.1.1 Klasifikacija elektroničkih nasilnika

Klasifikaciju elektroničkih nasilnika prva je izložila Parry Aftab (2006, prema Popović-Čitić, 2009) pri čemu je opisala pet tipova različitih nasilnika: osvetoljubivi anđeo, gladan moći, štreber osvetnik, zlobne djevojčice i nepažljivi. Ipak, ne postoji dovoljno empirijskih potvrda koje bi opravdale diferenciranje ovih tipova.

Osvetoljubivi anđeo sebe ne doživljava kao nasilnika već kao osobu koja traži pravdu, štiti sebe ili druge od „loših“ ljudi za koje smatra da zaslužuju biti viktimizirani te ispravlja nepravde koje su nanesene njemu ili drugima. U ovu kategoriju ubrajaju se žrtve tradicionalnog ili elektroničkog nasilja koje pokušavaju pronaći način da se osvete drugima. Pritom ne shvaćaju da svojim postupcima i sami postaju nasilnici (Aftab, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Uglavnom vrše nasilje samostalno, ali svojim aktivnostima mogu potaknuti bliske prijatelje ili vršnjake za koje vjeruju da su viktimizirane od strane nasilnika kojeg napadaju. Ovaj tip nasilnika karakterizira „želja za osvetom, viktimiziranost vršnjačkim nasiljem, neopažanje sebe kao nasilnika, ispravljanje opaženih nepravdi i potreba za zaštitom sebe i prijatelja od nasilnika“ (Popović-Čitić, 2009, 56).

Nasilnik *gladan moći* po svojoj želji da korištenjem taktika zastrašivanja uspostavi kontrolu, moć i autoritet nad drugima podsjeća na tipičnog školskog nasilnika. Između tradicionalnog i elektroničkog nasilnika nema razlike u motivima i ciljevima koji usmjeravaju ponašanje, a jedina je razlika u metodi koja se koristi za postizanje ciljeva. Tradicionalni nasilnici za izazivanje straha kod drugih osim indirektnih strategija često koriste i direktne poput verbalnih napada i fizičke agresije. Elektronički nasilnici to pak čine isključivo indirektno, s pomoću elektroničkih prijetnji ili ponižavajućih poruka i objava. Za razliku od osvetoljubivog anđela, ovaj tip nasilnika želi imati publiku koja će promatrati i osnaživati njegove postupke. To može biti krug bliskih prijatelja ili vršnjaci iz škole. Ovaj tip nasilnika želi reakciju drugih, a ako je ne dobije, može doći do eskalacije aktivnosti koje poduzima kako bi dobio reakciju žrtve i publike (Aftab, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Najčešće to čine direktnim napadima i prijetnjama upućenim žrtvi, a rijetko koriste javni prostor elektroničke komunikacije. Ovaj tip nasilnika često je istovremeno i tradicionalni nasilnik. Osnovne karakteristike koje opisuju ove nasilnike su: sličnost s tradicionalnim nasilnikom, potreba za publikom,

želja za iskazivanjem moći, hvalisanje o vlastitim aktivnostima, potreba za izazivanjem reakcije i kontroliranje drugih s pomoću izazivanja straha (Popović-Čitić, 2009, 56).

Štreber osvjetnik tip je elektroničkog nasilnika koji se prvotno smatrao podvrstom nasilnika gladnih moći. Oni teže za uspostavljanjem moći nad drugima, ali ne zbog kontrole ili autoriteta, već zbog nadoknađivanja opaženih vlastitih nedostataka. Obično su to žrtve tradicionalnog nasilja, mogu biti sitniji i fizički slabiji od svojih vršnjaka te smatraju da nisu dovoljno popularni u vršnjačkoj grupi (Popović-Čitić, 2009). *Cyberbullying* za njih je sredstvo za kompenziranje slabosti (Levine, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). To je njihov način osвете, a korištenjem tehnologije u kojoj su vrlo vješti zapravo se doimaju većima i snažnijima nego što to doista jesu (Campbell, 2005; Dooley i sur., 2009, sve prema Bauman, 2013; Popović-Čitić, 2009). Sama činjenica da se u realnom svijetu nikada neće morati suočiti sa svojim žrtvama i time riskirati da ih one fizički povrijede dodatno osnažuje njihove aktivnosti. Jaki su i grubi u virtualnom, ali ne i u realnom svijetu. Ponekad započinju kao osvetoljubivi anđeli, ali kasnije elektroničko nasilje ne vrše samo nad „lošim“ osobama nego i zato što to jednostavno mogu. Oni uvijek štite svoj identitet jer u protivnom riskiraju da će biti žrtve svojih *online* žrtava. Stoga obično napadaju svoje žrtve u privatnim kanalima komunikacije. Mogu biti najopasniji tip elektroničkih nasilnika. Njihove su osnovne karakteristike: često su žrtve tradicionalnog nasilja, mogu biti fizički slabiji ili nedovoljno popularni u školi, imaju dobre tehničke vještine te nisu tradicionalni nasilnici (Popović-Čitić, 2009).

Zlobne djevojčice (tzv. *mean girls*) tip su nasilnika koje elektroničko nasilje vrše iz dosade ili radi zabave. Smatra se najnezrelijim od svih tipova nasilnika. Ponižavanje i vrijeđanje drugih njima je jedan od načina zabave i razonode kojim jačaju svoj, a povrjeđuju ego svojih žrtava. Za razliku od nasilnika gladnih moći, ovaj tip nasilnika rijetko prijeti žrtvama, a više se fokusira na ismijavanje i omalovažavanje žrtava. U pravilu se nasilje vrši ili planira u grupi (Popović-Čitić, 2009). Zahtijevaju publiku jer se „hrane“ njihovim divljenjem, ali i šutnjom promatrača (Miller, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Podrška publike dodatno izaziva nasilne aktivnosti, a one eskaliraju ako nasilnik ili publika saznaju da žrtva ignorira njihove aktivnosti. Stoga nasilnici intenziviraju nasilje u *online* ali i u realnom svijetu. Ako pak ne dobiju zabavu koju

traže, ovaj tip nasilnika često vrlo brzo prestaje s nasiljem. Uglavnom se ovaj tip pojavljuje kod djevojčica, ali može biti prisutan i među dječacima (Popović-Čitić, 2009). Naime, djevojčice imaju veće verbalne sposobnosti od dječaka te često koriste suptilne, manipulativne i indirektne poruke (Prpić, 2006). Ono što ih razlikuje od drugih tipova nasilnika je činjenica da su kod zlobnih djevojčica žrtve gotovo uvijek druge djevojčice (Trolley i sur., 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Glavne karakteristike ovog tipa nasilnika su: nasilje iz dosade i zabave, baziranost na egu i promociji vlastitog socijalnog statusa, vršenje i planiranje nasilja u grupi, viktimizacija djevojčica te osnaživanje nasilja kroz divljenje i poticanje od strane publike (Popović-Čitić, 2009, 58).

Nepažljivi nasilnici oni su koji postaju nasilnicima kada bez razmišljanja odgovore na primljenu poruku ili svojom nepažnjom postanu dio indirektnog *cyberbullyinga*. Obično taj tip nasilnika za sebe ne misli da je nasilan. U virtualnom se svijetu mogu pretvarati da su snažni, igrati uloge ili reagirati na provokativne i uvredljive poruke koje dobivaju (Aftab, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Za razliku od osvetnika štrebera, oni se ne upuštaju namjerno u nasilne aktivnosti već reagiraju bez razmišljanja o posljedicama svojih aktivnosti. Razlog tome mogu biti provokacije zbog poruka koje su im poslale ili koje su vidjeli na mreži te zbog bijesa i frustracije mogu reagirati i odgovoriti, a da ne stanu i razmisle na trenutak. Ponekad igraju uloge te mogu objaviti ili proslijediti nasilnu komunikaciju, a zbog šale to čine i svojim prijateljima, pri čemu se može dogoditi da oni ne shvate da je riječ o drugoj osobi te da situaciju shvate veoma ozbiljno (Popović-Čitić, 2009). Često poriču sudjelovanje u nasilju jer su nesvjesni činjenice da svojim aktivnostima vrše nasilje nad drugima (Trolley i sur., 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Karakteristike koje odlikuju ovu vrstu nasilnika su: želja za igranjem uloga, nepažljivo davanje odgovora i neshvaćanje da su poduzete aktivnosti nasilne (Popović-Čitić, 2009, 59).

6.2 Žrtve

Učestalost korištenja društvenih mreža može poslužiti kao svojevrsna mjera za rizik od elektroničke viktimizacije djece jer se na njima sve vrti oko socijalnih interakcija (Sampasa-Kanyinga i Hamilton, 2015). Korištenje društvenih mreža, javnih *chat*-soba i *YouTubea* te spremnost na otkrivanje osobnih podataka povećavaju rizik od elektroničkog nasilja (Mesch, 2009, prema Bauman, 2013). Istraživanje je pokazalo da je kod dječaka rizik od elektroničkog nasilja veći ako su oni žrtve tradicionalnog nasilja, a kod djevojaka je rizik veći što je popularnost među vršnjacima niža (Rivers i Noret, 2010, prema Bauman, 2013). Naime, žrtva elektroničkog nasilja često je isto dijete koje je žrtva i tradicionalnog nasilja (Didden i sur., 2009; Juvonen i Gross, 2008; Katzer i sur., 2009; Kowalski i Limber, 2007; Slonje i Smith, 2008; Tokunaga, 2010; Twyman i sur., 2010; Ybarra i sur., 2007, sve prema Payne i Hutzell, 2015).

Brojni autori navode da djecu koja su žrtve karakteriziraju negativna slika o sebi te nisko samopouzdanje (Brito i Oliveira, 2013; Jankauskiene i sur., 2008; Sesar, 2011, sve prema Buljan Flander i sur., 2015; Kaschnitz, 2016). Što se obiteljskog života tiče, njihovi su roditelji najčešće bili previše zaštitnički nastrojeni te djeci zabranjivali ono što drugi vršnjaci smiju raditi (Kaschnitz, 2016).. Kod takve je djece visoka razina psihološke kontrole od strane roditelja, što koči razvoj vještina asertivnosti kod djeteta, a povezana je i s razvojem internaliziranih problema (Barber i sur., 1994, prema Buljan Flander i sur., 2015). Još jedan rizični faktor za doživljavanje elektroničkog nasilja je roditeljsko odbijanje (Lereya i sur., 2013, prema Buljan Flander i sur., 2015). Mnoge se žrtve *cyberbullyinga* uz to rizično ponašaju na internetu i tako se dovode u opasne situacije koje pogoduju viktimizaciji.

Mete su često djeca koja su popularna i sretna, različita od svojih vršnjaka ili se pak druže s osobama koje nasilnici smatraju slabijima (MacEachern, 2012). Žrtve mogu imati različite karakteristike, biti popularni, manje popularni, pametni, manje pametni i sl. Ono što je svima njima zajedničko jest da su ih nasilnici izabrali. Svatko od njih je kao meta prijezira postao žrtva nekog oblika nasilja (Prpić, 2006). Žrtve mogu primjerice biti djeca koja su nova u školi, najmlađa djeca, traumatizirana djeca, tjeskobna djeca niskog samopouzdanja, siromašna ili bogata djeca, sramežljiva, tiha i

osjetljiva djeca, pametna ili talentirana djeca, debela ili mršava, visoka ili niska djeca te djeca s fizičkim ili psihičkim poteškoćama (Coloroso, 2004, prema Prpić, 2006).

Postoje neki znakovi po kojima se može prepoznati da je dijete žrtva elektroničkog nasilja. Prije svega, dijete pokazuje nelagodu kada koristi internet, primi e-mail, poruku na mobitel ili nekoj od društvenih mreža, ali s druge strane, znak može biti i da previše vremena provodi na internetu. Nakon korištenja mobitela ili interneta, dijete je vrlo uzrujano te ih izbjegava. Kada se roditelj pojavi, dijete sakriva ekran. Znakovi su vidljivi i u socijalnim odnosima s vršnjacima. Dijete se povlači od prijatelja te ne želi ići u školu ili zaostaje u školi odnosno postiže lošiji školski uspjeh. Promjene se ogledaju i u ponašanju, naime dijete postaje potišteno i njegovo se ponašanje zamjetljivo promijeni, razdražljivo je ili plačljivo te se doima depresivno. Naposljetku, vidljive su i psihosomatske tegobe poput teškoća sa spavanjem i problema s apetitom (Borba, 2010; Kowalski, 2008; Rigby, 2002, sve prema Bilić i sur., 2012).

7. Posljedice *cyberbullyinga*

Brojni autori navode da posljedice *cyberbullyinga* katkada mogu biti mnogo ozbiljnije od klasičnog nasilja (Buljan Flander i sur., 2010; Citron, 2009, prema Bilić i sur., 2012; Campbell, 2005, prema Elledge i sur., 2013; Kiriakidis i Kavoura, 2010, prema Elledge i sur., 2013; Kowalski, 2008, prema Bilić i sur., 2012; Willard, 2007). Razlog je tome što je publika često mnogo šira od one na školskom igralištu ili u razredu. Usto, pisana riječ ostaje prisutna i može se proširiti do korisnika diljem svijeta, a verbalna se može lako zaboraviti. Osim toga, mogućnost za izbjegavanje nasilnog ponašanja vrlo je mala, s obzirom na to da se nasilje na internetu može dogoditi u bilo koje vrijeme i na bilo kojem mjestu (Willard, 2007). Žrtva *cyberbullyinga* nasilje često teže proživljava nego klasično nasilje upravo zato što nasilnik s pomoću računala može pristupiti žrtvinom domu. Još jedan važan aspekt *cyberbullyinga* jest da djeca od njega ne mogu pobjeći jer sve više vremena provode na računalima i pametnim telefonima te time lakše postaju metom zlostavljanja. (Aftab, 2003).

Dosadašnja istraživanja pokazala su da su posljedice elektroničkog nasilja izrazito ozbiljne (Hinduja i Patchin, 2009; 2008; 2007; Patchin i Hinduja, 2006, sve prema Bilić i sur., 2012). Najčešće posljedice su sniženo samopouzdanje, povećane suicidalne ideje, provođenje elektroničkog nasilja prema drugima te brojne druge emocionalne poteškoće poput straha, frustracije, bijesa i depresije, ali i izbjegavanje druženja s prijateljima u slučaju doživljavanja elektroničkog nasilja (Hinduja i Patchin, 2009, prema Bilić i sur. 2012; Olweus, 2012; Tokunaga, 2010, prema Elledge i sur., 2013), promjene raspoloženja (Kaschnitz, 2016). Pojavljuju se i psihosomatske teškoće poput glavobolje i smetnji sna (Olweus, 2012; Kaschnitz, 2016). Pojedini autori smatraju da osobe koje su žrtve *online* isključivanja doživljavaju pad samopoštovanja te se konformiraju s članovima nove, potpuno drugačije skupine od one koja ih je isključila (Williams i sur., 2007, prema Popović-Čitić, 2009).

Velika je vjerojatnost da će žrtve, ali i nasilnici izbjegavati školu, a često pokazuju i nisku razinu odgovornosti prema školskim obavezama što dovodi do lošijih akademskih postignuća, a to se onda odražava i na mogućnosti daljnjeg školovanja i budućeg zaposlenja (Mason, 2008; Stover, 2006, sve prema Pelfrey Jr. i Weber, 2014). Takva djeca češće počinju konzumirati duhanske proizvode i alkohol (Ybarra i Mitchell, 2004b, prema Payne i Hutzell, 2015). Pokazalo se i da vršnjačko nasilje ima traumatične posljedice koje se ogledaju u neugodnim sjećanjima koja traju cijeli život (Kaschnitz, 2016; Kowalski i sur., 2008, prema Bilić i sur., 2012), a te posljedice imaju značajne kliničke implikacije (Smith i sur., 2008, prema Bilić i sur., 2012). Kao najekstremnija posljedica pojavljuje se suicid (Bauman i sur., 2013, prema Bauman, 2013; Kowalski, 2008, prema Bilić i sur., 2012; Litwiler i Brausch, 2013, prema Bauman, 2013). Strom i Strom (2005, prema Payne i Hutzell, 2015) ističu da postoji velika mogućnost da će djeca koja su žrtve *cyberbullyinga* postati odrasli kojima će biti potrebna psihološka pomoć i koji će imati nestabilne veze s drugima.

Svakako je zanimljivo istaknuti da Olweus (2012) smatra da je teško zaključiti jesu li sve navedene posljedice zapravo posljedice *cyberbullyinga* jer su žrtve elektroničkog nasilja često ujedno i žrtve tradicionalnog nasilja.

8. Zakonski okvir

Mnogi misle da doista mogu prikriti identitet na blogu, društvenim mrežama i slično te su stoga spremniji vršiti elektroničko nasilje. No valja upozoriti na to da su oblici elektroničkog nasilja poput uvrede, klevete i sl. obuhvaćeni Kaznenim zakonom te se stoga smatraju kaznenim djelima. Druga činjenica na koju valja upozoriti je da se identitet svakog korisnika može otkriti putem IP-adrese, posebnog identifikacijskog broja koji korisniku dodjeljuje pružatelj usluga (Aftab, 2003; Buljan Flander, i sur., 2010). Statistike internetskih stranica pohranjuju IP-adrese računala koja su posjetila određenu internetsku stranicu. Iako su pružatelji usluga i administratori internetskih stranica (posebice blogova, društvenih mreža, foruma i sl.) obvezani držati privatne podatke posjetitelja u tajnosti, u slučaju prijave protiv nekog posjetitelja policiji, administrator i pružatelj usluga dužni su surađivati s policijom i dati im uvid u statistike kako bi se počinitelj mogao identificirati i pronaći. Dakle, svatko tko je korisnik informacijsko-komunikacijskih tehnologija mora biti svjestan i osobne kaznene odgovornosti ako zloupotrebljava tuđe osobne podatke, vrijeđa ili kleveće drugoga, teško ga sramoti ili povređuje privatnost djeteta (Buljan Flander i sur., 2010).

8.1 Konvencija o pravima djeteta

Donošenjem Konvencije UN-a (1989) o pravima djeteta zaštitila su se prava i slobode djeteta na razini cjelokupne međunarodne zajednice. Tako bi Konvencija trebala djecu štititi i od opasnosti kojima su izloženi na internetu. Ako to promatramo u okviru virtualnog nasilja, valja istaknuti članak 16., stavak 1. Konvencije o pravima djeteta koji navodi: „Niti jedno dijete ne smije biti izloženo proizvoljnom ili nezakonitom miješanju u njegovu privatnost, obitelj, dom ili prepisku, niti nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled“. Stavak 2. istog članka kaže: „Dijete ima pravo na zakonsku zaštitu protiv takvog miješanja ili napada.“ U članku 19. govori se i o zaštiti djeteta od svakog oblika nasilja, povreda ili zloporaba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili iskorištavanja.

8.2 Kazneni zakon

U glavi XV. Kaznenog zakona pod nazivom „Kaznena djela protiv časti i ugleda“ navodi se nekoliko kaznenih djela koja se odnose na nasilje: uvreda, teško sramoćenje, kleveta te povreda privatnosti djeteta.

Što se tiče *uvrede*, Kazneni zakon u članku 147., stavku 2. navodi da tko uvrijedi drugoga putem „tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način, zbog čega je uvreda postala pristupačnom većem broju osoba, kaznit će se novčanom kaznom do sto osamdeset dnevnih iznosa“ (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15). Uvredom se omalovažava druga osoba i iskazuje se nepoštovanje prema dostojanstvu te osobe. Uvreda dobiva dodatno na težini ako je izrečena putem tiska, radija, televizije, interneta i sl. jer je tako dostupna većem broju ljudi. Takvom se dakle može smatrati i uvreda putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija.

U članku 148., stavku 2. Kaznenog zakona opisuje se kazneno djelo *teškog sramoćenja*, gdje stoji da osoba koja pred drugim za nekoga iznese ili proneše neistinitu činjeničnu tvrdnju koja može škoditi njegovoj časti ili ugledu, znajući da je neistinita „putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način zbog čega je ono postalo pristupačno većem broju osoba, kaznit će se novčanom kaznom do petsto dnevnih iznosa“ (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15).

Kazneno djelo *klevete* opisano je u članku 148. Kaznenog zakona u stavku 2., gdje se navodi da osoba koja pred drugim za nekoga iznese ili proneše činjeničnu tvrdnju koja može škoditi njegovu časti ili ugledu „putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način zbog čega je ono postalo pristupačno većem broju osoba, kaznit će se novčanom kaznom do tristo šezdeset dnevnih iznosa“ (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15). Kleveta se može iznijeti usmenim ili pismenim putem, a tvrdnja mora biti takva da „izaziva prezir okoline i umanjuje ugled osobe u sredini u kojoj živi“ (Buljan Flander i sur., 2010, 33).

Naposljetku, u glavi XVIII. Kaznenog zakona „Kaznena djela protiv braka, obitelji i djece“, u članku 178. u kojemu je riječ o *povredi privatnosti djeteta*, u stavku 2. stoji da osoba koja „iznese ili prenese nešto iz osobnog ili obiteljskog života djeteta, protivno propisima objavi djetetovu fotografiju ili otkrije identitet djeteta, što je kod djeteta

izazvalo uznemirenost, porugu vršnjaka ili drugih osoba ili je na drugi način ugrozilo dobrobit djeteta putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način zbog čega je ono postalo pristupačno većem broju osoba, kaznit će se kaznom zatvora do dvije godine“ (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15). Razlika je između ovog kaznenog djela i kaznenog djela klevete u tome što se ovdje više ne vrijeđa samo pojedinac već se ulazi i u njegov obiteljski život.

Činjenice koje se iznose mogu se odnositi na bilo koje područje intimnog ili obiteljskog života, primjerice na način vođenja obiteljskog života, pojedine negativne sklonosti, činjenice koje se odnose na obitelj, uz napomenu da ono što se iznosi može biti kako istinito, tako i neistinito.

Usprkos brojnim teškoćama u utvrđivanju počinitelja spomenutih kažnjivih djela kroz zloporabu bloga, obveza je policije utvrditi počinitelje i prikupiti dokaze za daljnji kazneni postupak (Buljan Flander i sur., 2010).

Ako se utvrdi počinitelj, realno se može očekivati da to mogu biti i osobe, djeca ili maloljetnici koji se u kaznenom postupku tretiraju na specifičan način (ibid.).

8.3 Kaznena odgovornost i djece mladih

8.3.1 Kaznena odgovornost djece

U Kaznenom zakonu navodi se da je dijete „osoba koja nije navršila osamnaest godina života“ (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15). U Zakonu se također navodi i da se kazneno zakonodavstvo ne primjenjuje prema djetetu koje u vrijeme počinjenja kazne nije navršilo četrnaest godina. Dakle, djeca mlađa od četrnaest godina nisu kazneno odgovorna, što znači da ih se ne može kazneno ni prekršajno goniti, tužiti niti kazniti. No, načini zaštite od kriminalne djelatnosti djece ipak su propisani, i to kroz mjere obiteljsko-pravne zaštite. Konkretno, to znači da će policija, nakon što utvrdi da je dijete počinilo kazneno djelo, o tome obavijestiti mjerodavni Centar za socijalnu skrb. Centar za socijalnu skrb tada će provesti postupak i eventualno izreći mjeru obiteljsko-pravne zaštite (npr. nadzor nad provođenjem roditeljskog prava) (Buljan Flander i sur., 2010, 34).

8.3.2 Kaznena odgovornost mladih

U Zakonu o sudovima za mladež u članku 1. navodi se da je maloljetnik „osoba koja je u vrijeme počinjenja djela navršila četrnaest, a nije navršila osamnaest godina života“ (NN 84/11). Taj zakon razlikuje mlađe i starije maloljetnike. Mlađi su maloljetnici osobe koje su navršile četrnaest, a nisu navršile šesnaest godina. Oni su kazneno odgovorni. Ako se utvrdi da su počinili kažnjivo djelo, mogu im se izreći odgojne mjere i sigurnosne mjere. Stariji maloljetnici su osobe koje su navršile šesnaest, a nisu navršile osamnaest godina. Njima se uz odgojne i sigurnosne mjere može izreći i kazna maloljetničkog zatvora. Buljan Flander i suradnici (2010, 34) navode da se „postupak prema maloljetniku pokreće isključivo na inicijativu Državnog odvjetništva, neovisno o vrsti i težini kaznenog djela te propisanoj kazni“.

9. Prevencija cyberbullyinga

Buljan Flander i suradnici (2010) navode četiri područja za koja su istraživanja o prevenciji međuvršnjačkog nasilja u svakodnevnim situacijama pokazala da su uspješna u smanjivanju nasilja u školama. To su podizanje svijesti, školska pravila, nadzor i programi.

U bilo kojem programu prevencije potrebno je ponajprije *podići svijest* ljudi o postojanju problema (Buljan Flander i sur., 2010; Ciboci, 2014). Naime, mnogi nisu niti svjesni da postoji elektroničko nasilje, a još manje su svjesni njegovih razmjera i posljedica (Ciboci, 2014). Što se tiče prevencije nasilja u školama, najčešći je problem negiranje postojanja međuvršnjačkog nasilja. Osim toga, problem predstavljaju i mitovi o zlostavljanju koji se neprestano ponavljaju u školama. Tako npr. neki smatraju da je nasilje među vršnjacima dio odrastanja ili samo šala i zaigranost te da je nasilje zapravo korisno kako bi djeca „izgradila karakter“. Za uspješnost prevencije važno je osvijestiti učitelje, roditelje i učenike o postojanju *cyberbullyinga*, ali i nasilja među vršnjacima uopće (Buljan Flander i sur., 2010). Kako bi se to postiglo, potrebno je učiteljima osigurati kontinuirana profesionalna usavršavanja koja bi im dala uvid u prirodu virtualnog nasilja i stvarne posljedice oštrog i kontinuiranog oblika nasilja (Buljan Flander i sur., 2010; Ciboci, 2014). Roditelje bi isto trebalo upoznati s metodama

virtualnog nasilja, primjerice slanje poruka usred noći i slanje uvredljivih poruka s računala u sobi. Stoga je važno da roditelji razgovaraju s učiteljima o tom obliku nasilja. Naravno, škole bi trebale provoditi i radionice za podizanje svijesti o nasilju u stvarnim životnim situacijama u kojima bi trebale obraditi i zlostavljanje putem interneta ili čak upotrijebiti virtualno nasilje „kao novi kut gledanja na fenomen nasilja u školama pri podizanju javne svijesti“ (Buljan Flander i sur., 2010, 30).

Što se tiče *školskih pravila*, dosadašnja je praksa pokazala da je cjelovito djelovanje škole učinkovito u suočavanju sa zlostavljanjem u školi. Međutim, važno je istaknuti da svaka škola treba prilagoditi plan djelovanja sebi i da ga ne može u potpunosti preuzeti od neke druge škole. Škola bi trebala postaviti jasna pravila koja ne dopuštaju nasilje. Osim toga, trebala bi definirati posljedice ako se takvo ponašanje ipak pojavi. Ta se pravila moraju primjenjivati svakodnevno jer je to jedini način za sprječavanje nasilja (ibid.).

Nadzor obuhvaća djelovanje učitelja, ali i roditelja. U školama je potrebno povećati broj dežurnih nastavnika na hodnicima, igralištima i u dvorištu, čime se smanjuje broj nasilnih incidenata. To se može primijeniti i na informacijsko-komunikacijsku tehnologiju. Dakle, učitelji bi trebali nadgledati i učeničko korištenje računala. S druge strane, roditelji bi kod kuće trebali postaviti jasne granice i pravila za korištenje računala. Pritom im škole mogu pomoći u postizanju toga, a osim toga mogu ih i savjetovati da razgovaraju s djecom o tehnologiji (ibid.).

Smanjivanju broja slučajeva virtualnog nasilja mogli bi pridonijeti i *nastavni programi*. Ti bi se programi za pomoć vršnjacima trebali sastojati od direktnog poučavanja vrijednosti, vježbanja empatije, upotrebe priča i drama te izravnog učenja o neprikladnom ponašanju (Bujan Flander i sur., 2010, 31). To je važno jer vršnjaci promatrači igraju iznimno važnu ulogu u stalnom ponavljanju vršnjačkog nasilja te bi se kod njih trebalo pobuditi suosjećanje tako da oni obavijeste odraslu osobu o nasilju, a ne da svojom šutnjom implicitno odobravaju ono što se zbiva. Osim toga, potrebno je i uvođenje medijskog odgoja u hrvatske osnovne i srednje škole. Naime, medijska kultura je trenutačno jedna od predmetnih sastavnica hrvatskog jezika. No znanja koja se stječu u okviru toga tek su osnovna, a zanemareni su prije svega sadržaji posvećeni internetu i društvenim mrežama s naglaskom na elektroničko zlostavljanje (Ciboci, 2014).

Vrlo važnu ulogu u prevenciji *cyberbullyinga* prije svega ima zakonodavstvo. Naime, donošenjem kvalitetnih zakona koji uključuju stroge kazne za elektroničke nasilnike mogla bi se poslati jasna poruka svim sadašnjim, ali i budućim elektroničkim nasilnicima. Problem kod trenutačnih zakona jest što se u slučajevima elektroničkog nasilja u kojima se čini povreda protiv ugleda i časti treba podnijeti privatna tužba, to jest, progon počinitelja ne može se vršiti po službenoj dužnosti. Zbog visokih troškova, malo tko će se odlučiti na takav potez, a bez privatne tužbe, počinitelj neće niti biti osuđen za kazneno djelo (ibid).

Slično, i Snakenborg i suradnici (2011) navode tri područja koja je potrebno obuhvatiti pri sprječavanju elektroničkog nasilja. Prvo područje čine zakoni i pravila koji reguliraju korištenje medija i s pomoću kojih se ostvaruje kontrola u području *cyberbullyinga* i drugih oblika nasilja. Drugo područje obuhvaća programe unutar kurikulumu koji su dizajnirani tako da djecu i mlade poučavaju o sigurnom korištenju interneta i elektroničkih medija te kako da izbjegnu *cyberbullying* te kako da pravilno postupi ako do *cyberbullyinga* dođe. Posljednje područje odnosi se na tehnološke pristupe prevenciji ili smanjivanju *cyberbullyinga*.

Prema modelu Farrella i Flanneryja (2006, prema Pfetsch i sur., 2014) razlikuju se četiri dimenzije programa prevencije koje su prilagođene prevenciji *cyberbullyinga*.

Prva se dimenzija odnosi na razinu socijalnog sustava na koju je program usmjeren: na pojedinca (primjerice uvježbavanje socijalnih kompetencija, empatije, medijske kompetencije), interpersonalne odnose (primjerice poticanje podrške vršnjaka, primjeren nadzor od strane roditelja), socijalno područje u neposrednoj blizini (primjerice učenje pravila ponašanja pri korištenju interneta, tzv. *netiquette*) i društveni makrosustav (primjerice pristupi orijentirani na društvenu zajednicu, inicijative pružatelja usluga).

Druga dimenzija orijentira se na sadržaj i intenzitet rizičnih faktora u ciljnoj populaciji. Naime, univerzalna prevencija usmjerena je na cjelokupnu populaciju mladih (primjerice na čitav jedan razred), neovisno o učestalosti *cyberbullyinga*. S druge strane, selektivna je prevencija usmjerena samo na mlade kod kojih su prisutni rizični faktori za

pojavu *cyberbullyinga*, poput rizičnog ponašanja na internetu, kao i na one mlade koji su već vršili elektroničko nasilje.

Treća razina odnosi se na dob kojoj je namijenjen program prevencije (primjerice niži razredi osnovne škole, viši razredi osnovne škole, srednja škola ili ustanova za obrazovanje odraslih).

Naposljetku, četvrta dimenzija obuhvaća ciljeve programa. Programi prevencije mogu se fokusirati na redukciju posebnih oblika agresivnosti (primjerice *cyberbullying*, oblici socijalne agresije), na općenitu redukciju problematičnog ponašanja (primjerice agresivno delinkventno ponašanje, zloupotreba droge) ili na poticanje pozitivnog razvoja mladih (primjerice socio-emocionalne, kognitivne i bihevioralne kompetencije).

S druge se strane mogu primijeniti mjere koje su posebno usmjerene razvijanju već spomenute medijske kompetencije i prevenciji *cyberbullyinga*. Takve se mjere prvenstveno usmjeravaju na pojedince i socijalno područje u neposrednoj blizini djeteta (u smislu kontakata na internetu), fokusiraju se ponajviše na mlade iz viših razreda osnovne škole i nižih razreda srednje škole i predstavljaju univerzalne mjere prevencije nasilja. Fokus je tih specifičnih mjera prevencije na redukciji *cyberbullyinga* i viktimizacije te je ponajviše usmjeren na potencijalne nasilnike kojima se onda objašnjavaju posljedice takvog ponašanja koje ostavljaju trag na svim sudionicima nasilja i koji trebaju naučiti kako se primjereno ponašati na internetu. Takvi su programi usmjereni i na žrtve koje trebaju naučiti kako smanjiti rizik od viktimizacije, kako se učinkovito nositi s negativnim iskustvima na internetu te kako izbjeći dugoročne posljedice *cyberbullyinga* (Perren i sur., 2012, prema Pfetsch i sur., 2014).

Programi prevencije koji su usmjereni na *cyberbullying* mogu se usmjeriti na tri bitna aspekta. To su znanje, norme i kompetencije. *Znanje* se odnosi na znanje o fenomenu *cyberbullyinga*, dakle definicija, razlika između *cyberbullyinga* i „običnih“ konflikata, posljedice za žrtve *cyberbullyinga* te zakonski okvir koji se tiče negativnih ponašanja na internetu. S druge se strane *znanje* odnosi i na korištenje interneta poput učenja o postavkama privatnosti na društvenim mrežama, bilježenja i prijavljivanja negativnih sadržaja te mogućih opasnosti kontaktiranja nepoznatih ljudi na internetu. *Norme* obuhvaćaju refleksiju o vlastitom ponašanju na internetu, primjerice kao nasilnik, žrtva

ili promatrač *cyberbullyinga* (Pfetsch i sur., 2012, prema Pfetsch i sur., 2014). Naposljetku pod *kompetencijama* važnima za prevenciju *cyberbullyinga* prije svega se misli na medijsku kompetenciju. Baacke (1997, prema Pfetsch i sur., 2014) predlaže četiri dimenzije koje mora obuhvaćati medijska kompetencija: medijsko znanje (znanje o medijima i korištenje uređaja), medijsko korištenje (receptivno i interaktivno korištenje medija), medijske forme djelovanja (inovativno i kreativno korištenje medija) i medijska kritika (sposobnost analize sadržaja medija). Za *cyberbullying* upravo je ključna ova posljednja dimenzija koja obuhvaća kritičko-etičku refleksiju vlastitog korištenja medija.

9.1 Što mogu učiniti roditelji

U današnje vrijeme djecu i mlade socijaliziraju mediji. Zahvaljujući tome, oni ne razlikuju realni svijet od svijeta medija. Oni su djeca koja žive u svijetu interneta, ali internet je isto tako dio njihovog svijeta (Labaš, 2011). Jedan od ključnih izazova za roditelje u digitalnom dobu jest da se i djeca i tehnologija neprestano mijenjaju. Kako djeca rastu, tako se i sve više upoznaju s tehnologijom (Clark, 2013). Roditelji se često znaju osjećati kao da djecu nisu dovoljno pripremili za život u digitalnim i mobilnim medijima. Zabrinuti su zbog sigurnosti svoje djece na internetu jer smatraju da ondje vrebaju mnoge opasnosti i neugodne situacije. Ponekad ta briga može biti pretjerana jer roditelji smatraju da moraju zaštititi djecu od svega, a time im uskraćuju mogućnost da sami nauče što je dobro a što loše (Clark, 2013). Stoga Buljan Flander i suradnici (2010) ističu da je kod djece potrebno razvijati osobnu odgovornost za dobro i loše te promijeniti uvjerenje da je neko ponašanje „ispravno“ i „pogrešno“ samo u slučaju kada se ono može otkriti ili kazniti. Dio procesa razvoja odgovornosti uključuje i upozoravanje da anonimnost virtualnog prostora ne znači odmah da je prostor bezopasan i da on može imati žrtve.

Tehnologija danas roditeljima više nego ikada omogućava nadzor nad djecom. No ta želja ne odražava uvijek potrebu za ulaženjem u privatnost djece, već neki roditelji žele iskoristiti prednosti tehnologije kako bi identificirali potencijalne probleme njihove djece (Clark, 2013). Ova tvrdnja se svakako više odnosi na američki kontekst. Buljan

Flander i suradnici (2010) ističu da roditelji često nisu niti svjesni opasnosti koje tehnologija nosi sa sobom. Osim toga, navode i da roditelji ne kontroliraju što djeca rade na mobitelu, tabletu ili računalu ili zato što ih je strah da ne naruše privatnost vlastite djece ili zato što nemaju vremena za to. Usto, mnogi se roditelji osjećaju nesigurno i nemoćno zbog vlastitog neznanja i neiskustva u području informacijsko-komunikacijskih tehnologija.

Da bi se razvilo prikladno ponašanje na internetu, potrebno je djecu educirati, razgovarati s njima i nadgledati njihove aktivnosti na internetu. Međutim, taj se nadzor aktivnosti ne bi trebao svoditi na korištenje raznih programa za roditeljsku kontrolu nego bi se zajedno s djetetom trebala utvrditi pravila korištenja interneta. Djeca bi trebala razviti i strategije za prepoznavanje mogućih opasnosti i steći praktične vještine s pomoću kojih bi se mogli nositi s opasnim ili zavodljivim situacijama na internetu, a sve to u svrhu korištenja interneta na siguran i odgovoran način (Buljan Flander i sur., 2010). Pritom im, primjerice, može pomoći igrica „Wild Web Woods”¹ koju je razvilo Vijeće Europe, a u kojoj djeca uče o opasnostima koje vrebaju na internetu (stvaranje ovisnosti o igricama, virusi, osobe koje žele doći do osobnih podataka djece itd.), ali i o pravima djece. Igrica je dostupna na više od 20 jezika, a zanimljivo je da hrvatski nije među njima. Međutim, postoji verzija na bosanskom jeziku, koja bi bila razumljiva djeci.

Osim toga, Aftab (2003) predlaže i da djecu treba poučiti da uvredljive poruke prijave ili ignoriraju. Nikako ne bi trebali odgovarati na takve poruke jer to brzo eskalira. Djeci treba objasniti da uvredljive poruke ne uzimaju k srcu. Trebalo bi ih i poučiti da ne odgovaraju niti na maltretiranje ili prijetnje koje primaju putem interneta. To će najčešće navesti počinitelje da prestanu (Aftab, 2003; Buljan Flander i sur., 2010). Djeci treba objasniti i da šala ponekad može postati uvredljiva te da u slučajevima kada su ljuti mogu napisati nešto što bi kasnije mogli požaliti. Iz toga im razloga treba istaknuti da budu pažljivi kad šalju poruke drugima te da prvo promisle može li se primatelj poruke uvrijediti ili mu ta poruka može naštetiti na neki drugi način (Buljan Flander i sur., 2010).

---

¹ www.wildwebwoods.org

Pravo je i dužnost roditelja da zaštite svoje dijete. Ako roditelji sumnjaju u to da netko njihovo dijete vrijeđa, maltretira ili im prijeti putem interneta, tada s djetetom trebaju razgovarati (Aftab, 2003). Trebaju djetetu naglasiti da nisu oni krivi ako su žrtve virtualnog nasilja te im pružiti pomoć i podršku (Buljan Flander i sur., 2010). Clark (2013) ističe da se u raspravama o tome na što roditelji trebaju obratiti pozornost kada je riječ o digitalnom okruženju uglavnom ističu brige oko nasilnika na internetu, samoubojstva, predatora na internetu i tzv. *sextinga* (slanja, primanja ili prosljeđivanja seksualno eksplicitnih poruka, fotografija ili slika, poglavito putem mobilnih telefona) (Salter i sur., 2013). Takvo ponašanje roditelji ni u kojem slučaju ne bi trebali etiketirati kao „dječja posla“ i stoga ignorirati (Aftab, 2003). Ako saznaju da je njihovo dijete žrtva elektroničkog nasilja, roditelji bi trebali obavijestiti školu o tome, a ako se radi o prijetnjama fizičkim nasiljem, zastrašivanju, zločinu iz mržnje ili seksualnoj eksploataciji, o tome bi trebali obavijestiti i policiju (Beale i Hall, 2007; Buljan Flander i sur., 2010).

9.2 Što mogu učiniti učitelji

Nekoliko istraživanja potvrdilo je da učitelji nisu spremni za suočavanje s problemom elektroničkog nasilja (Cassidy i sur., 2012; Heiman, 2010, sve prema Bauman, 2013).

Kod djece bi prije svega trebalo razvijati medijsku kompetenciju. Ona predstavlja jednu „kulturnu tehniku i ključnu vještinu“ koja obuhvaća „sposobnost kretanja u svijetu medija na kritičan, refleksivan i nezavisan način, s osjećajem za odgovornost, uz korištenje medija kao sredstava za nezavisno i kreativno izražavanje“ (Labaš, 2011, 39). S druge strane, neki autori (Masterman, 1995, prema Labaš, 2011) navode da bi se pak trebalo govoriti o medijskom odgoju, s obzirom na to da je to širi pojam od medijske kompetencije. Pritom su metode koje se koriste u medijskoj pedagogiji dijalog, razmišljanje i djelovanje te one obuhvaćaju više područja (ibid.). Na prvom se mjestu pritom nalazi medijska didaktika koja obuhvaća učenje s medijima, uz korištenje medija, a u svrhu postizanja obrazovnih ciljeva. Zatim slijedi stjecanje znanja o medijima, dakle tehničkih znanja i upoznavanje konkretnih karakteristika pojedinih medija. Isto tako, bitno je prenošenje znanja o funkcijama medija te istraživanje medija

koje analizira pošiljatelja medijskih poruka s jedne te ponašanje primatelja s druge strane (Uldrijan, 2011, prema Labaš, 2011). U hrvatskom se školskom kurikulumu medijski odgoj odnosno medijska kultura smatra dijelom različitih predmeta, dakle to je međupredmetna tema, a samim time ovisi o inicijativi pojedinog nastavnika (Labaš, 2011).

Bilo bi dobro da se u školi, u okviru nastave informatike, organizira edukacija o korištenju interneta na siguran i odgovoran način. Osim toga, djeca se mogu uključiti i u programe edukacija na informatičkim učilištima. Tako primjerice Ergonet Internet centar ima poseban program radionica koje su prilagođene djeci i tinejdžerima, a ondje djeca u neformalnoj atmosferi izmjenjuju iskustva i grade odgovoran stav prema korištenju interneta (Buljan Flander i sur., 2010).

9.3 Što se može učiniti na razini cijele škole

Materijal koji se koristi za *cyberbullying* većinom nastaje izvan školskog okruženja i nije predviđen za gledanje u školi. No kada se materijal proslijedi velikom broju ljudi, to može imati snažan utjecaj na školu kroz remećenje okruženja u kojemu se uči te viktimizaciju određenih učenika. Na taj način *cyberbullying* utječe i na atmosferu u školi jer stvara neprijateljsko okruženje za učenje i poučavanje te uzrokuje lošiji uspjeh učenika koji su žrtve elektroničkog nasilja (Snakenborg i sur., 2011; Willard, 2007). Osim toga, oni učenici koji su žrtve elektroničkog nasilja često su žrtve i tradicionalnog vršnjačkog nasilja koje se najčešće događa u školi (Willard, 2007).

Kako bi se spriječilo elektroničko nasilje, potrebno je otkriti učestalost vršenja elektroničkog nasilja u školi i domu. Kako bi se otkrila učestalost, stavovi prema elektroničkom nasilju te kako djeca percipiraju i što znaju o elektroničkom nasilju, mogu se koristiti fokus grupe, sat razrednog odjela te ankete za učitelje, učenike i roditelje (Beale i Hall, 2007). Osim toga, potrebno je učenike, roditelje i odgojno-obrazovne djelatnike poučiti o sigurnosti na internetu, o tome kako različite tehnologije funkcioniraju i kako se primjereno ponašati na internetu (Olweus, 2012).

U slučaju da pedagozi doznaju za slučaj elektroničkog nasilja među učenicima, potrebno je da poduzmu nekoliko koraka. Prvo trebaju pribaviti dokaze. Zatim trebaju utvrditi razmjer odnosno težinu počinjenog nasilja pri čemu bi dobro bilo da zatraže pravnu pomoć i pomoć školskog psihologa. Nakon toga trebaju odrediti način djelovanja. U slučaju da se nasilje odražava na školsko okruženje, potrebno je primijeniti pedagoške mjere na nasilniku, a ako se ne odražava na školsko okruženje, ipak pružiti potporu žrtvi nasilja. Nadalje, potrebno je identificirati nasilnika i pružiti potporu žrtvi. Osim toga, potrebno je žrtvi pomoći pri otklanjanju odnosno blokiranju nasilja. Za to im se mogu objasniti tehnička rješenja ili primjerice od pružatelja usluga zatražiti da se objava ukloni. Naposljetku je potrebno koristiti strategije rješavanja slučajeva nasilja. To može primjerice biti kontaktiranje roditelja učenika koji se nasilno ponaša na internetu (Pfetsch i sur., 2014).

Centar za kontrolu i prevenciju bolesti (prema Williamson, 2010) predložio je nekoliko specifičnih savjeta vezanih za školska pravila i *cyberbullying*. Kao prvo predlažu da se prouče trenutna pravila vezana za prevenciju vršnjačkog nasilja te da ih se, ako je to nužno, modificira kako bi obuhvaćala i *cyberbullying*. U slučaju da takva pravila ne postoje, savjetuju da se pogledaju pravila drugih škola. Smatraju da je potrebno pravila odrediti u suradnji škole, roditelja, učenika i lokalne zajednice. Uz to, trebalo bi proučiti i aktualne programe prevencije vršnjačkog nasilja na društvenim mrežama. Nadalje, potrebno je odgojno-obrazovnom osoblju i ravnateljima osigurati edukaciju o elektroničkom nasilju (Beale i Hall, 2007; Williamson, 2010). Ta bi edukacija trebala obuhvaćati definiciju, karakteristike žrtve i nasilnika, izvore na kojima se mogu pronaći daljnje informacije i sl. Educirati je potrebno i učenike te njihove roditelje o internetskoj sigurnosti i odgovornom korištenju interneta (Williamson, 2010). U školski bi kurikulum trebalo uključiti sadržaje vezane za odgovorno korištenje interneta, a učiteljima bi pritom mogli pomoći i stručni suradnici (Beale i Hall, 2007). Potrebno je odrediti i posljedice za neprimjereno korištenje interneta i društvenih mreža. U to trebaju biti uključeni ravnatelji, učitelji i stručni suradnici. S roditeljima treba razgovarati o praćenju aktivnosti njihove djece na internetu i o tome kako reagirati kada uoče neodgovorno korištenje interneta (Williamson, 2010). Roditelje bi trebalo potaknuti da s djecom razgovaraju o elektroničkom nasilju te da ih upozore na posljedice vršenja nasilja (Beale i Hall, 2007). Naposljetku, vrlo je važno stvoriti

pozitivnu školsku klimu jer su istraživanja pokazala da je kod takve klime vjerojatnost za vršenje nasilja izuzetno mala (Beale i Hall, 2007; Williamson, 2010).

Hinduja i Patchin (2007, prema Pfetsch i sur., 2014) smatraju da pri razvoju strategija za prevenciju elektroničkog nasilja treba obratiti pozornost na nekoliko važnih točaka. Prije svega potrebno je točno definirati različite oblike *cyberbullyinga* (primjerice uvrede, prijetnje i sl.) te navesti putem kojih medija se provodi *cyberbullying*. Zatim je potrebno odrediti moguće posljedice ovisno o obliku, širini publike i sl. Nadalje je potrebno utvrditi koji će se koraci poduzeti nakon prijave *cyberbullyinga*. Sljedeća je točka odrediti korake za istraživanje tih prijava. Za škole je ovdje važno napomenuti da trebaju sudjelovati u prevenciji i intervenciji kod slučajeva elektroničkog nasilja u slučaju kada ono utječe na školsku atmosferu. Naposljetku, potrebno je predstaviti strategije prevencije.

Isti autori (2009, prema Pfetsch i sur., 2014) predlažu i da se ovisno o oblicima elektroničkog nasilja odrede postupci koji bi uslijedili nakon zaprimljene prijave o takvom ponašanju. Oni razlikuju tri „težine“ u koje bi se svrstali neki od oblika elektroničkog nasilja te u skladu s tim i primjerenu reakciju na ponašanje. U prvu kategoriju, kategoriju lakših oblika elektroničkog nasilja, ubrajaju se uvrede, ignoriranja, zadirkivanja i sl. Za tu kategoriju nude nekoliko mogućih strategija za prevenciju tog ponašanja u budućnosti: razgovor sa žrtvom, zahtijevanje da se nasilnik ispriča ili da ispravi loše ponašanje, medijacija, razgovor s roditeljima, sastanak s pedagogom ili psihologom te kreativne sankcije poput kreiranje plakata koji bi obrađivao elektroničko nasilje. Drugu kategoriju čine umjereni oblici elektroničkog nasilja: krađa identiteta, širenje glasina, slanje fotografija bez dopuštenja te snimanje videozapisa koji štete ugledu i časti učenika poput već navedenog „veselog šamaranja“. Za takve oblike predlaže se razgovor s vodstvom škole, medijacija, razgovor sa socijalnom službom te kaznene zadaće. Posljednju kategoriju čine teški oblici elektroničkog nasilja, a to su: prijetnja fizičkim nasiljem, uhođenje putem interneta, prijetnja smrću, zastrašivanje. Za to autori predlažu zakonske posljedice, kažnjavanje pravnim putem, premještanje nasilnika u drugi odjel te isključenje iz škole.

Korisno bi bilo i organiziranje tzv. međuvršnjačkih grupa pomoći. Kako su upravo djeca i mladi najčešće žrtve elektroničkog nasilja, važnu ulogu u prevenciji

elektroničkog nasilja mogle bi odigrati grupe pomoći unutar kojih bi se razmjenjivala iskustva i pružala pomoć i podrška. Ovo je također važno jer se mnoga djeca srame priznati roditeljima, ali i drugim odraslim osobama da su žrtve nasilja, a veća je vjerojatnost da će to podijeliti sa svojim vršnjacima. Usto, u takvim bi se grupama djecu i mlade trebalo poticati da prijavljuju slučajeve elektroničkog nasilja (Ciboci, 2014).

10. Istraživanje o *cyberbullyingu*

10.1 Problem i cilj istraživanja

Predmet ovog istraživanja je *cyberbullying* na društvenim mrežama.

Problem istraživanja: na temelju izjava i tvrdnji učenika otkriti i razumjeti njihova iskustva, stavove, mišljenja i doživljaje o *cyberbullyingu* i naposljetku, otkriti prijavljuju li učenici elektroničko nasilje nastavnicima, roditeljima i/ili stručnim suradnicima.

Cilj istraživanja: otkriti percepciju učenika o *cyberbullyingu*, otkriti u kojoj mjeri učenici vrše, trpe ili promatraju elektroničko nasilje, otkriti značenje i posljedice *cyberbullyinga*, prijavljuju li učenici elektroničko nasilje te što škola čini po pitanju prevencije *cyberbullyinga*.

Vrsta istraživanja: kvalitativno deskriptivno istraživanje.

10.2 Istraživačka pitanja

1. U kojoj mjeri i u koje svrhe učenici koriste društvene mreže?
2. U kojoj je mjeri učenicima poznat pojam *cyberbullyinga* i što podrazumijevaju pod njime?
3. U kojoj su mjeri učenici žrtve elektroničkog nasilja i kako to utječe na njih?
4. U kojoj su mjeri učenici vršitelji elektroničkog nasilja i zašto to čine?
5. U kojoj su mjeri učenici promatrači elektroničkog nasilja i što čine po tom pitanju?
6. Što škola čini po pitanju prevencije *cyberbullyinga*?

10.3 Način provođenja istraživanja

Instrument koji se koristi u ovom istraživanju jest polustrukturirani intervju s otvorenim pitanjima na koja se očekuju specifični odgovori. Za intervjuiranje učenika tražen je pisani pristanak od roditelja. Svaki je učenik intervjuiran zasebno. Svi intervjui bili su snimani, a prije snimanja učenicima je objašnjeno o kakvom se istraživanju radi, o čemu će biti pitanja, koliko će intervju otprilike trajati i učenicima je napomenuto da se intervju snima diktafonom na mobitelu te da u svakom trenutku mogu odustati od istraživanja.

10.4 Uzorak

Uzorak čini 6 učenika osmog razreda. Ciljano se radi o osmom razredu, a učenici su birani slučajnim odabirom i intervjuirani su samo oni koji su donijeli pisani pristanak roditelja za intervjuiranje i snimanje.

10.5 Postupci i instrumenti

Polustrukturirani intervju s nekoliko istraživačkih pitanja koja će razviti dijalog i iznošenje stavova, percepcije i iskustva učenika o elektroničkom nasilju.

10.6 Obrada podataka

Svi su intervjui transkribirani i nakon toga su odgovori analizirani i komentirani prema područjima koja su posebno naznačena u obradi rezultata. Nakon kvalitativne obrade podataka izneseni su zaključci i naznačeno je u kojoj se mjeri podudaraju s dosadašnjim spoznajama o *cyberbullyingu*.

11. Analiza rezultata istraživanja

11.1 Učestalost i svrha korištenja društvenih mreža

Od šestero ispitanika, petero ih koristi društvene mreže. Društvene mreže koje ti ispitanici koriste su *Facebook* (pet ispitanika), *Instagram* (tri ispitanika), *Snapchat* (tri ispitanika). Zanimljivo je istaknuti da je dvoje ispitanika prepoznalo i da je *YouTube* društvena mreža pa su naveli da ga koriste. Učenici su pod društvenim mrežama podrazumijevali i aplikacije za *instant messaging* *WhatsApp* i *Viber* pa ih je tako troje navelo *WhatsApp*, a jedan ispitanik naveo je *Viber*.

Što se tiče učestalosti korištenja, petero ispitanika je navelo da društvene mreže koristi malo, ali svaki dan. Četvero ispitanika je uglavnom navodilo da ih koristi petnaestak minuta dnevno. Jedan je ispitanik naveo da ih koristi sat vremena i duže, a drugi je naveo da učestalost korištenja društvenih mreža ovisi o količini školskih obaveza pa tako kada nema obaveza, društvene mreže koristi gotovo čitav dan. Jedan od ispitanika koji je naveo *YouTube* kao društvenu mrežu, izjavio je da ga koristi češće tijekom dana. S druge strane, jedna je ispitanica navela da je zbog školskih obaveza izbrisala korisničke profile na nekima od društvenih mreža.

S iznimkom jednog ispitanika koji je naveo da ponekad koristi društvene mreže u školi kako bi vidio nove objave svojih prijatelja, svi učenici naveli su da društvene mreže koriste dok su kod kuće. Kao razlog tome što ih ne koriste u školi, naveli su da u školi nemaju internetsku vezu. Ispitanici su naveli da društvene mreže najčešće koriste popodne i navečer osim jednoga koji je naveo da ih koristi najčešće ujutro.

Učenici su navodili da društvene mreže najčešće koriste radi zabave, kako bi se dopisivali s prijateljima i s drugim učenicima iz razreda te gledali nove objave. Jedna je ispitanica navela da ih koristi kako bi pomogla prijateljima oko zadaće ili radi lakšeg dogovaranja s prijateljima vezano za izlaske i sl. Jedan je ispitanik naveo da ih koristi kako bi „ubio dosadu“. Svi ispitanici naveli su da društvenim mrežama najčešće pristupaju na mobilnim uređajima.

Kao razloge zbog kojih su počeli koristiti društvene mreže, učenici su navodili razne motive. Uglavnom su se odgovori ticali bolje i lakše komunikacije s prijateljima. Jedan

je ispitanik izjavio da ih je počeo koristiti zbog igranja igara, a jedan da ih je počeo koristiti radi zabave. Dvije ispitanice navele su da su počele koristiti društvene mreže jer su ih svi drugi već imali, ali jedna je nadodala da ih koristi i radi lakše komunikacije s rodbinom u inozemstvu. Jedan ispitanik naveo je da je počeo koristiti društvene mreže zbog dosade.

Dob ispitanika pri početku korištenja društvenih mreža također se razlikuje od ispitanika do ispitanika. Jedan se ispitanik primjerice ne sjeća kada ih je počeo koristiti. Jedna ih je ispitanica počela koristiti s 14 godina. Jedan ispitanik imao je korisnički profil na *Facebooku* već s oko 7-8 godina, iako navodi da ga je intenzivnije počeo koristiti s 11 godina. Jedan ispitanik počeo je koristiti s 13 godina, a jedna ispitanica s 11.

Ono što se ovdje može zaključiti jest da učenici od društvenih mreža u najvećoj mjeri koriste *Facebook*, a što se tiče učestalosti korištenja društvenih mreža, koriste ih svakodnevno, ali u prosjeku u trajanju od 15-ak minuta. Učenici pritom društvenim mrežama pristupaju isključivo kod kuće i to najvećim dijelom na svojim pametnim telefonima. Razlozi korištenja društvenih mreža tiču se uglavnom zabave i komunikacije s vršnjacima. Što se tiče same dobi u kojoj su počeli koristiti društvene mreže, većina ispitanika je društvene mreže počela koristiti s 11 ili manje godina.

11.2 Upoznatost s pojmom cyberbullyinga

Budući da su u sedmom razredu imali radionicu vezanu za *cyberbullying*, svi su ispitanici bili upoznati s pojmom *cyberbullyinga*. Svatko od njih dao je vlastitu definiciju *cyberbullyinga*. Jedan ispitanik izjavio je: „To je dok se preko društvenih mreža dok se vrijeđaju drugi i tako“. Jedna ispitanica definirala je *cyberbullying* kao „nasilje preko poruka, slanje ružnih riječi preko internetskih mreža“. Jedan je ispitanik istaknuo da je to „nasilje preko interneta, verbalno, kada jedna osoba vrijeđa drugu, često anonimno, a provodi se javno da svi vide ili privatno preko poruka“, a anonimnost kao jedno od obilježja *cyberbullyinga* istaknuo je još jedan ispitanik: „Kada netko nekoga zlostavlja preko interneta i onda ima zaštitu anonimnosti. Uključuje ismijavanje, ruganje i takve stvari“. Još jedna ispitanica istaknula je da je to nasilje koje se najčešće

vrši nad djecom, a uključuje vrijeđanje te nasilnici žrtvi govore da se ubije i slično, a druga ispitanica prepoznala je da „uključuje nasilje porukama, npr. ako netko ima nečiju sliku pa to objavi ili vrijeđa preko *Facebooka*“.

Dakle, zahvaljujući radionici koja je provedena u školi, svi su ispitanici bili upoznati s pojmom *cyberbullyinga* te su definicije koje su pritom davali sadržavale ključne karakteristike te vrste nasilja.

11.3 Žrtve cyberbullyinga i posljedice takvog djelovanja

Od šestero ispitanika, četvero ih je navelo da nikada nisu bile žrtve bilo kakvog oblika *cyberbullyinga*.

Jedan ispitanik naveo je da su mu se znali javljati s lažnih profila, ali da ga to nije previše pogađalo jer je takve profile odmah blokirao. On smatra da to ponašanje nije ništa ozbiljno, a vjeruje da su to činili učenici šestoga razreda te osnovne škole i smatra da su to činili jer im je dosadno i nemaju što pametnije raditi. Budući da je smatrao da to nije ništa ozbiljno, nije takvo ponašanje nikome niti prijavio.

Druga ispitanica pak navela je da joj se to jednom dogodilo, da je bila žrtva nekog od oblika *cyberbullyinga*, „ali nije bilo toliko strašno jer su se onako malo zezali, ali to je čisto bila zezancija“. To se dogodilo unutar razredne grupe, gdje su joj se ismijavali kako se obukla. Na pitanje kako se pritom osjećala, izrazila je ravnodušnost i rekla da joj je potpuno svejedno što drugi misle, nije se osjećala niti tužno niti povrijeđeno zbog takvog postupka njenih kolega iz razreda. Pritom je u ismijavanju sudjelovao samo jedan učenik. Što se tiče reakcije drugih unutar te grupe, neke od djevojaka iz razreda malo su porazgovarale s njom o toj temi. Djevojka je slučaj prijavila roditeljima, ali i o tome razgovarala s prijateljicama. Njeni su roditelji reagirali tako da su joj rekli *da bolje ignorira, da se ne miješa s tim i da je jača od toga*.

Može se zaključiti da većina ispitanika nije bila žrtvom *cyberbullyinga*, a ispitanici koji jesu, naveli su da nisu osjećali nikakve negativne emocije, baš naprotiv, osjećali su ravnodušnost nakon postupaka svojih vršnjaka.

11.4 Vršitelji elektroničkog nasilja i razlozi takvog djelovanja

Od šestero ispitanika, samo je jedan naveo da je vršio elektroničko nasilje. To se događalo unutar razredne grupe i u videoigramama. Kao razlog je naveo da to radi „bez veze, kao šalu“, ali ne tako često. Rekao je da to ne čini sam nego u grupi, ali oni to sve smatraju „zezancijom“. Kada sam ga upitala kako se osjeća nakon toga, odgovorio je da se osjeća loše dok malo pretjera.

Drugi ispitanici naveli su da elektroničko nasilje češće vrši grupa nego pojedinac: „Pojedinac možda ako ima samo kontakt s tom osobom, ali mislim da su grupe češće“, „Najčešće vrši grupa jer grupa utječe na pojedinca. To znam iz razreda. Kad se pojedinac odvoji iz grupe nekako je smireniji, bolji, nema takve namjere“ te je jedna ispitanica navela da nasilje vrši grupa jer se tako osjećaju sigurnije. Jedna ispitanica navela je i kako smatra da učenici vrše elektroničko nasilje kako bi bili „zanimljivi“. Dok je jedna druga navela da nikada nije vršila niti će vršiti jer smatra da je to jako ružno.

Što se tiče učestalosti vršenja elektroničkog nasilja, samo je jedan ispitanik naveo da je vršio elektroničko nasilje i to da ga ne vrši sam, već u grupi. Kao razlog tome navodi da on to shvaća kao šalu i nešto neozbiljno. Ipak, ispitanik priznaje da se osjeća loše kada pretjera s negativnim aktivnostima. Oni ispitanici koji sami ne vrše elektroničko nasilje, naveli su da ga najčešće vrši grupa.

11.5 Promatrači elektroničkog nasilja i njihovi postupci

Od šestero ispitanika troje je svjedočilo *cyberbullyingu*, a troje nije. Jedan ispitanik podijelio je iskustvo kako se drugi učenici koji su promatrači uključe u vršenje nasilja tako što njemu, kao „nasilniku“ uzvrate uvredom i „oni se isto nasmiju“. Još jedan ispitanik ispričao mi je kako je svjedočio *cyberbullyingu*, ali da u toj objavi žrtva nije bila imenovana. Učenik sam znao je na koga se objava odnosi, ali smatra da drugi ljudi ne bi mogli odgonetnuti o kome se radi. Nije nikako reagirao na taj slučaj jer je smatrao da će uplitanjem u tu situaciju i sam postati žrtvom *cyberbullyinga*. Izjavio je i da su

takve situacije „nažalost uobičajene i česte“. Jedan drugi ispitanik također je svjedočio *cyberbullyingu*. no nije ništa učinio jer je smatrao „da to nije ozbiljno i da je šala, zezancija“. Ispitanica koja je pak svjedočila *cyberbullyingu* također navodi da ništa nije učinila: „mogla sam nešto napraviti, ali bojala sam se da onda i meni nešto ne počnu pisati“, a kada je svjedočila vrijeđanju osjećala se „glupo“.

Jedna učenica koja sama nije svjedočila *cyberbullyingu* ispričala mi je da se sjeća slučaja kada se jedna njena prijateljica posvađala sa svima unutar razredne grupe na internetu pa su drugi, kao promatrači, uzvratili uvredama. Kada sam je upitala koja je njena reakcija na to bila, izjavila je da nije ništa napravila jer smatra „da to nije ozbiljno jer ona se sa svima pomirila“. Na pitanje kako se osjećala kada je čula za taj slučaj svoje prijateljice, rekla je da joj je jako žao za tu osobu koja je zlostavljana, misli da se ta osoba loše osjeća i da smatra da bezrazložno nasilje nije potrebno. Kada bi sama svjedočila *cyberbullyingu* ta bi ispitanica pokušala razgovarati s nasilnicima, objasniti im „da to stvarno nije u redu i da nisu uopće zanimljivi niti su *cool* i tu osobu koja je zlostavljana bi isto nekako pokušala nagovoriti da im oprosti i onda bi nekako sve bilo bolje“. Jedan ispitanik također je izjavio da kada bi svjedočio *cyberbullyingu*, pokušao bi također porazgovarati s nasilnicima o tome. Ispitanica koja sama nije svjedočila *cyberbullyingu* ispričala mi je kako je čula za slučaj jedne djevojke u inozemstvu koja se samoozljeđivala jer je bila žrtva *cyberbullyinga*, a ispitanica je komentirala kako joj je to „glupo jer je dopustila da je drugi ljudi kontroliraju“.

Dakle, što se tiče mjere u kojoj su učenici bili promatrači *cyberbullyinga*, polovica ispitanika navela je da je bila promatračem *cyberbullyinga*, no nitko od njih nije ništa učinio. Razlozi za to su bili različiti: strah da tako i oni ne postanu žrtvama *cyberbullyinga* ili su jednostavno smatrali da je to vrijeđanje koje se događa neozbiljno i da ne trebaju reagirati. Nasuprot tome, učenici koji nisu svjedočili *cyberbullyingu* izjavili su da bi svakako pokušali razgovarati sa žrtvama i s nasilnicima o tom ponašanju.

11.6 Djelovanje škole po pitanju cyberbullyinga

Od šestero ispitanika, petero je navelo da se u školi provodi program prevencije *cyberbullyinga*, a jedan je izjavio da nije bilo takvih programa. Također, od šestero ispitanika, polovica njih smatra da škola koju pohađaju čini dovoljno po pitanju sprečavanja *cyberbullyinga*, a polovica da čini nedovoljno. Ovdje valja istaknuti odgovor jednog ispitanika koji je izjavio da škola i roditelji čine *previše* po pitanju sprečavanja *cyberbullyinga* te smatra da roditelji i škola podcjenjuju učenike: „Pa znamo mi koristiti mobitele i sve to, ne morate nam toliko govoriti o sigurnosti“.

Što se tiče prijavljivanja *cyberbullyinga* bilo nastavnicima, stručnim suradnicima ili roditeljima, od šestero ispitanika, četvero je izjavilo da se slučajevi *cyberbullyinga* ne prijavljuju nikome. Jedan je ispitanik izjavio da smatra da učenici prijavljuju *cyberbullying*, ali najčešće roditeljima, a ne školi. On sam navodi da nije prijavio jer: „jedni tak' druge zezamo pa... Bilo bi malo bez veze da roditeljima to govorimo“, odnosno, ispitanik takvo ponašanje shvaća kao šalu. Jedna ispitanica smatra da učenici najčešće ne prijavljuju *cyberbullying*, osim nakon nekog vremena. Ovdje je navela primjer jedne poznanice koja je lošija učenica te su vršnjaci nad tom djevojčicom vršili elektroničko nasilje, „vrijeđali su je preko poruka, pisali svakakve ružne stvari, toliko da se ona bojala ići u školu, a onda je to njezina mama rekla na roditeljskom sastanku i onda su tek tad roditelji shvatili da im djeca rade ružne stvari i onda su ih *špotali*“. Nadalje, jedan je ispitanik naveo da njegovi vršnjaci nikome ne prijavljuju nasilje „jer im možda ne smeta toliko, a možda s razlogom se to čini, možda je to prekomplikirano pa bi onda morali objašnjavati cijelu stvar, možda su i oni nešto loše napravili“. Jedna ispitanica misli da se *cyberbullying* nikome ne prijavljuje jer se žrtve takvog nasilja boje, „ali trebaju imati bolji odnos s roditeljima jer bolji odnos znači da će im sve reći“. Naposljetku, samo je dvoje ispitanika navelo da njihovi vršnjaci nasilje prijavljuju razrednici. Pri tome, jedan je ispitanik naveo da je razrednica nakon toga pozvala roditelje, razgovarala s cijelim razredom o tome te s učenicima koji su bili umiješani. Druga ispitanica pak navela je da intervencija razrednice nije *previše* pomogla jer, iako je razrednica i razgovarala s roditeljima nasilnika i upozorila same nasilnike i oni jesu prestali s nasilnim postupcima, ispitanica smatra kako je samo pitanje vremena kada će oni opet početi vršiti elektroničko nasilje.

Svi su ispitanici naveli da se u školi provodila neka vrsta programa prevencije *cyberbullyinga*. To je provedeno u obliku *jedne* radionice koja je zapravo bila *izborna*, što znači da su učenici mogli izabrati i da ne sudjeluju u tome, što je jedan od ispitanika i učinio. Radionica se provodila u svim sedmim razredima, a provele su je psihologinja i studentice. Radionica se sastojala od prezentacije i razgovora o *cyberbullyingu*, nakon čega je uslijedio kviz te razgovor o posljedicama *cyberbullyinga*. Jedan od ispitanika naveo je i da su na satu hrvatskog jezika gledali film koji su osmislili učenici jednog osmog razreda pa se razgovaralo o toj temi, a sve to je organizirala profesorica. Jedna ispitanica navela je i da postoje plakati „Stop nasilju“, ali da to učenicima ne predstavlja ništa jer „pogledamo, ali nije da previše utječe na nas. Ali ipak mislim da nam bar nešto znači, jer shvatimo da to ipak nije tako dobro“.

Na pitanje smatraju li da programi prevencije pomažu u sprečavanju *cyberbullyinga*, ispitanici su davali različite odgovore. Od šestero ispitanika, dvoje je izjavilo da smatra da programi prevencije pomažu u sprečavanju *cyberbullyinga*, jedna je ispitanica izjavila da i pomažu i ne pomažu, a ostalih troje izjavilo je da smatra da takvi programi ne pomažu. Jedan od ispitanika koji smatraju da programi ne pomažu, istaknuo je i neke negativnosti takvog programa: „Nije to baš neki utjecaj kada škola kaže pojedincu *nemoj* ili *to je loše*. Možda treba s određenom grupom posebno raditi da bi se malo bolje iskusile stvari“. Sličan odgovor dala je i ispitanica koja smatra da programi pomažu i ne pomažu: „Na neki način pomažu, jer to možda djeluje na neke ljude, ali mislim i da ne pomažu jer se pred cijelim razredom upita učenike je li se to nekome dogodilo pa onda se učenici srame priznati, ne žele se javiti“. Jedan od učenika koji smatra da programi ne pomažu istaknuo je svoju ravnodušnost prema programima prevencije *cyberbullyinga* ističući da on kod takvih aktivnosti samo čeka da sat završi i „da ne bi trebalo više razgovarati o tom problemu nego što se već čini“. Taj ispitanik smatra da nekima možda pomaže, ali njemu osobno ne jer ističe da dovoljno zna o toj temi.

Ispitanici su dali i razne prijedloge kako bi škola mogla poboljšati svoje djelovanje po pitanju sprečavanja *cyberbullyinga*. Pritom, od šestero ispitanika, četvero ističe da bi trebalo biti više aktivnosti usmjerenih na sprečavanje *cyberbullyinga*. Ovdje je jedan od ispitanika istaknuo da bi se takve aktivnosti mogle provoditi na satu razredne zajednice: „Mi inače ili odemo van, ili nas pusti kući ili razrednica priča o tome kako smo loš

razred, a možda bi trebali koji sat razredne zajednice posvetiti tome da dođe psihologinja ili slično“. Dvoje ispitanika istaknulo je i da škola možda nedovoljno čini po pitanju sprečavanja *cyberbullyinga* ili zbog financijskih razloga ili zbog nedovoljne osviještenosti o tom problemu. Jedna je ispitanica istaknula da je škola možda svjesna da se *cyberbullying* događa, ali da ne znaju naći način na koji će doprijeti do učenika. Također, dvoje ispitanika istaknulo je da bi bolje bilo da se pojedinačno razgovara s učenicima. Jedna ispitanica predložila je i da pedagoginja ili psihologinja ponude učenicima da, u slučaju da saznaju za neki slučaj *cyberbullyinga* u njihovoj školi, dođu razgovarati s njima. Jedan ispitanik iskazao je nezainteresiranost za tu tematiku jer se njemu ni njegovim prijateljima to ne događa.

Neki ispitanici istaknuli su i ulogu roditelja u prevenciji *cyberbullyinga*. Tako jedan ispitanik smatra da bi roditelji trebali više vremena posvetiti djeci te s njima razgovarati o korištenju interneta, a posebno o *cyberbullyingu*. Jedna učenica izjavila je i da neki roditelji zanemaruju svoju djecu i nedovoljno ih nadziru te da takva djeca najčešće i vrše elektroničko nasilje dok su izvan kuće.

Dakle, ono što škola u kojoj je provedeno istraživanje, čini kako bi spriječila *cyberbullying*, jest da u svim sedmim razredima provodi radionicu u organizaciji psihologinje. Uz to, i jedna se nastavnica odlučila osvrnuti na tu temu time što je prikazala učenicima film koji su snimili učenici osmog razreda te se o tome raspravljalo. Sami učenici podijeljenog su mišljenja po pitanju je li to dovoljno za sprečavanje *cyberbullyinga*. Osim toga, ispitanici su naveli i da se slučajevi *cyberbullyinga* najčešće ne prijavljuju, a samo su dva ispitanika izjavila da se prijavljuju razrednicima. Kao razlog neprijavljivanja najčešće se navodio strah. U slučajevima u kojima je takvo ponašanje pak prijavljeno razrednici, razrednica je o toj problematici porazgovarala ne samo s upletenima i njihovim roditeljima, već i s cijelim razredom. Naposljetku, učenici su i sami dali neke prijedloge što bi škola trebala činiti kako bi spriječila *cyberbullying*, a to je više sadržaja o toj tematici te pojedinačni razgovori o *cyberbullyingu* s učenicima.

12. Rasprava

Kako je već navedeno u teorijskom dijelu ovog rada, najpoznatije su društvene mreže *Facebook*, *Twitter*, *MySpace*, *LinkedIn*, *YouTube*, *Instagram* i *Snapchat* (Pažur-Vojvodić, 2010, prema Hodak Kodžoman i sur., 2013). Od navedenih društvenih mreža, ispitanici su u ovom istraživanju navodili prije svega *Facebook*, što i jest jedna od najpopularnijih društvenih mreža (ibid.). U jednakoj su mjeri navodili *Instagram* i *Snapchat*, a mali broj ispitanika prepoznao je *YouTube* kao društvenu mrežu. Ono što je bilo zanimljivo je da su učenici mahom navodili aplikacije za *instant messaging* *WhatsApp* i *Viber* kao društvene mreže. Ako pogledamo definiciju koja kaže da su društvene mreže internetski servisi na kojima pojedinci mogu stvoriti javan ili polujavan, mogu dodavati osobe na listu prijatelja te vidjeti tuđe liste prijatelja te objavljivati i vidjeti objave svojih prijatelja (Boyd i Ellison, 2007; Boyd 2008), *WhatsApp* i *Viber* ne uklapaju se u taj opis. Ono što je također uočljivo jest da je dio ispitanika kreirao profile na *Facebooku* kada su imali manje od 13 godina, što je manje od dobne granice koju je *Facebook* odredio, a koja iznosi 13 godina. Time su se ti učenici zapravo „lažno predstavljali“ (Labaš, 2011).

Djeca internet i društvene mreže koriste prije svega za komunikaciju s vršnjacima i zabavu (Boyd, 2008; Labaš, 2011) što se pokazalo i u ovom istraživanju, gdje su ispitanici navodili upravo te razloge kao razloge zbog kojih su pristupili društvenim mrežama te zbog kojih ih svakodnevno koriste.

Što se tiče upoznatosti ispitanika s pojmom *cyberbullyinga*, svi su ispitanici bili upoznati s tim oblikom nasilja, a navodili su i jednostavne definicije *cyberbullyinga* te pod njim većinom podrazumijevali vrijeđanje i slanje zlobnih i okrutnih poruka putem interneta. Osim toga, neki od ispitanika su tu navodili i jedno od obilježja *cyberbullyinga*, a to je anonimnost. Nijedan ispitanik nije naveo da se takvo ponašanje mora ponavljati, niti da između sudionika postoji različit omjer snaga.

Brojna istraživanja pokazala su da je svako peto dijete žrtva elektroničkog nasilja (Hinduja i Patchin, 2010; Wright i sur., 2009, sve prema Chisholm i Day, 2013). Također, istraživanje Juvonen i Gross (2008, prema Đuraković i sur., 2014) pokazalo je da postotak mladih u dobi od 12 do 17 godina koji su minimalno jednom bili žrtvom

nekog od oblika nasilja putem interneta iznosi 72 %. Tako je i ovo istraživanje pokazalo da je od šestero ispitanika dvoje bilo žrtvom nekog od oblika *cyberbullyinga*. Od toga je jedan ispitanik izjavio da su mu se javljali s lažnih profila, što se prema klasifikaciji Nancy Willard ubraja u kategoriju lažnog predstavljanja. Druga ispitanica navela je da su je njeni vršnjaci unutar razrednog grupnog razgovora ismijavali na temelju odjeće koju je obukla. To bi se prema Willard svrstalo u kategoriju ogovaranja. Na pitanje vrše li nasilnici *cyberbullying* sami ili u grupi s drugim učenicima, većina je odgovorila u grupi jer se nasilnici tako osjećaju sigurnije i moćnije. Ono što je ovdje bilo zanimljivo promatrati jest reakcija učenika koji su bili žrtve elektroničkog nasilja. Naime, ti su ispitanici iskazali ravnodušnost prema doživljenom nasilju i zapravo ga nisu niti shvatili ozbiljno.

Rezultati istraživanja pokazali su i da ispitanici ne prijavljuju doživljeno ili viđeno elektroničko nasilje jer takve postupke ne smatraju ozbiljnima ili zbog straha da i sami ne postanu žrtvama. Ako se i odluče prijaviti *cyberbullying*, najčešće se obraćaju razrednicima, a samo jedna ispitanica se obratila i roditeljima. Većina učenika ignorirala je te negativne aktivnosti svojih vršnjaka, a pritom je samo jedna ispitanica o tome razgovarala s roditeljima. Da učenici o elektroničkom nasilju razgovaraju s roditeljima ili prijateljima, pokazalo je i istraživanje koje je UNICEF proveo 2010. godine (prema Hodak Kodžoman i sur., 2013). Isto istraživanje pokazalo je i da djeca ignoriraju zlostavljanje.

Kako istraživanja pokazuju, otprilike će svako peto dijete vršiti elektroničko nasilje (Hinduja i Patchin, 2010, prema Chisholm i Day, 2013). U istraživanju provedenom u okviru ovog rada, od šest je ispitanika samo jedan naveo da je vršio elektroničko nasilje. Ipak, ispitanik je izjavio da osjeća grižnju savjesti kada pretjera s uvredama. Oblik elektroničkog nasilja koji je koristio ovaj ispitanik izravan je verbalni napad, a prema Willard pripadao bi kategoriji vrijeđanja. Ako pogledamo kategorizaciju Parry Aftab, taj bi se ispitanik mogao svrstati u kategoriju koju ona naziva „zlobne djevojčice“ zato što dječak nasilje vrši iz dosade i radi zabave. Jedno od obilježja takvog tipa nasilnika je i da se nasilje vrši u grupi, što je potvrdio i ispitanik (Aftab, 2006, prema Popović-Čitić, 2009).

Budući da i kod elektroničkog nasilja krug nasilja uz nasilnike i žrtve čine i promatrači, i oni su bili obuhvaćeni ovim istraživanjem. Tako je polovica ispitanika svjedočila *cyberbullyingu*. Pritom niti jedan od ispitanika nije reagirao na nastalu situaciju. Ispitanici smatraju da ništa ne mogu promijeniti, ne žele se miješati ili takve postupke ne smatraju nasiljem. Važno je primijetiti kako su svi ispitanici koji sami nisu svjedočili *cyberbullyingu* smatraju da bi se, ako bi svjedočili takvoj situaciji, suprotstavili nasilniku, ukazali mu da krivo postupa i razgovarali s nasilnikom i žrtvom o tom, a s druge strane ispitanici koji sami jesu promatrali *cyberbullying*, mahom nisu ništa učinili kako bi spriječili to.

Učenici koji su doživjeli ili promatrali elektroničko nasilje, izjavili su da se najčešće radi o vrijeđanju te ismijavanju. Slične rezultate dobile su i Marušić i Pavin Ivanec (2008) koje navode nazivanje pogrdnim imenima te različite oblike vrijeđanja i ismijavanja kao najčešće oblike vršnjačkog nasilja. No, valja napomenuti da su njihovim istraživanjem obuhvaćene sve vrste nasilja, a ne isključivo elektroničko.

Naposljetku, ovim se istraživanjem obuhvatilo i djelovanje škole po pitanju prevencije *cyberbullyinga*. Ono što, prema izjavama ispitanika, škola čini u vezi s prevencijom *cyberbullyinga* jest da provodi jednu radionicu na tu temu, a uz to je i u organizaciji jedne od nastavnica pogledan film na tu temu koji su snimili učenici te škole. Prema Buljan Flander i suradnicima (2010) škola bi trebala djelovati na četiri područja kako bi bila uspješna u smanjivanju nasilja u školama. Ta područja obuhvaćaju podizanje svijesti, školska pravila, nadzor i programe. Prema toj podjeli, ova je škola provela podizanje svijesti u smislu da je kroz tu jednu radionicu i film učenike osvijestila o postojanju problema *cyberbullyinga*. No, za uspješnost prevencije bitno je ne samo da se osvijeste učenici o postojanju problema, već i učitelji i roditelji (ibid.). Nadalje, bitno je i da škola postavi neka pravila koja ne dopuštaju nasilje i odredi posljedice za sprečavanje nasilja (ibid.). Iz intervju s učenicima moglo se saznati da su učenici koji su vršili elektroničko nasilje zajedno sa svojim roditeljima pozvani na razgovor te da se nakon toga o tom ponašanju razgovaralo i s cijelim razredom. Ono što bi bilo korisno jest i da se tematika *cyberbullyinga* obrađuje i na drugim nastavnim predmetima, posebice na informatici te, kako je i jedan od ispitanika naveo, na satu razrednog odjela. Iako je medijska kultura jedna od predmetnih sastavnica hrvatskog jezika, učenici ondje

stječu tek osnovna znanja, a sadržaji koji se tiču interneta i društvenih mreža su zanemareni, pogotovo sadržaji vezani za *cyberbullying* (Ciboci, 2014). Međutim, valja naglasiti da su učenici mišljenja da programi prevencije ne doprinose smanjenju elektroničkog nasilja među vršnjacima. Smatraju da bi se više postiglo kada bi se provodili individualni razgovori te kada bi broj aktivnosti usmjerenih na prevenciju *cyberbullyinga* bio mnogobrojniji.

13. Zaključak

Internet ima mnoštvo prednosti, a djeca ga prije svega koriste zbog društvenosti i odnosa te tako njime krata vrijeme. No ne možemo ignorirati ni opasnosti i rizike koje on sa sobom nosi kao što je primjerice *cyberbullying*, odnosno zlonamjerna upotreba informacijskih i komunikacijskih tehnologija kako bi se nekome nanijela šteta (Belsey, 2012, prema Bilić i sur., 2012). *Cyberbullying* je karakterističan za suvremeno društvo, a taj je oblik nasilja nastao kao posljedica virtualne umreženosti i tehnologiju koja se sve brže razvija. Kako današnja djeca i današnji mladi provode većinu vremena na društvenim mrežama, ovaj se rad fokusirao upravo na taj medij kao sredstvo vršenja elektroničkog nasilja.

Cyberbullying odlikuju neke ključne karakteristike tradicionalnog vršnjačkog nasilja: agresivno ponašanje, namjera povrjeđivanja druge osobe, nerazmjer snaga između sudionika i repetitivnost. No, postoje i neke karakteristike po kojima se *cyberbullying* razlikuje od tradicionalnog vršnjačkog nasilja, a to su anonimnost nasilnika, dostupnost žrtve te beskonačna publika. U njega se ubrajaju negativni postupci poput vrijeđanja, uznemiravanja, ogovaranja, lažnog predstavljanja, nedopuštenog priopćavanja, obmanjivanja, isključivanja, proganjanja te „veselog“ šamaranja. Ta vrsta nasilja ponajviše se pojavljuje kod starije djece i adolescenata, no može biti prisutno i kod djece mlađe od 8 godina. Što se tiče odnosa spola i učestalosti vršenja elektroničkog nasilja, autori se uvelike razlikuju u mišljenjima, ali većina istraživanja ipak je pokazala da ne postoji razlika među spolovima ni što se tiče vršenja, ni što se tiče doživljavanja elektroničkog nasilja.

U elektroničkom nasilju postoji kompleksna mreža odnosa i sudionika u nasilju, a u ovom radu osvrnulo se na glavne aktere, a to su nasilnici i žrtve te promatrači. Opisane su glavne karakteristike i podjela nasilnika i žrtve te se ukratko osvrnulo i na same promatrače.

Budući da se *cyberbullying* odvija u virtualnom prostoru te ne ostavlja nikakve vidljive posljedice na djetetu poput fizičkog nasilja, ovaj se oblik često teško prepoznaje i suzbija, posebice zbog toga što djeca iz straha često niti ne prijavljuju ovakvu vrstu nasilja. No, i elektroničko nasilje ostavlja ozbiljne posljedice na žrtvu, poput sniženog

samopouzdanja, suicidalnih misli, emocionalnih poteškoća, izbjegavanja druženja, psihosomatskih teškoća, a u ekstremnim slučajevima dovodi i do suicida žrtve. Osim toga, postoje i zakonske posljedice za one koji vrše elektroničko nasilje, a one su opisane u Kaznenom zakonu.

Kako bi se spriječila pojava *cyberbullyinga*, u školama je potrebno djelovati na četiri područja: podizanju svijesti, školskim pravilima, nadzoru i programima. Dakle, osim učenika, potrebno je osvijestiti i učitelje, roditelje te stručne suradnike o postojanju tog problema. Škola bi trebala definirati i posljedice koje bi se ticale onih koje vrše elektroničko nasilje te ta pravila svakodnevno provoditi. Nadzor bi trebali provoditi ne samo učitelji, nego i roditelji. Naposljetku, škola bi trebala provoditi programe u kojima bi se poučavale vrijednosti, vježbala empatija i sl., a korisno bi bilo i uvesti medijski odgoj u škole kao zaseban predmet.

U okviru ovog rada provedeno je i istraživanje među učenicima osmih razreda Osnovne škole „Tituš Brezovački“ u Zagrebu. Cilj istraživanja bio je otkriti percepciju učenika o cyberbullyingu, otkriti u kojoj mjeri učenici vrše, trpe ili promatraju elektroničko nasilje, otkriti značenje i posljedice cyberbullyinga, prijavljuju li učenici elektroničko nasilje te što škola čini po pitanju prevencije cyberbullyinga. Problem istraživanja bio je na temelju izjava i tvrdnji učenika otkriti i razumjeti njihova iskustva, stavove, mišljenja i doživljaje o *cyberbullyingu* te otkriti prijavljuju li učenici elektroničko nasilje nastavnicima, roditeljima i/ili stručnim suradnicima.

Istraživanjem je utvrđeno da učenici u najvećem broju koriste društvene mreže, prije svega zbog društvenih odnosa i komunikacije. Ispitanici su najčešće navodili kako društvenim mrežama pristupaju isključivo kod kuće i to najčešće putem mobitela.

Utvrđeno je da su svi ispitanici upoznati s pojmom *cyberbullyinga* zahvaljujući radionici koja je provedena u 7. razredu. Učenici su davali jednostavne definicije tog oblika nasilja, ali nijedan ispitanik nije naveo da se takvo ponašanje mora ponavljati, niti da između sudionika postoji različit omjer snaga.

Ispitanici većinom nisu niti bili žrtvama elektroničkog nasilja niti su ga vršili. Oni koji su ga pak doživjeli, nisu naveli nikakve negativne posljedice takvih aktivnosti niti su to shvatili ozbiljno, već su smatrali da je to šala. Jedan ispitanik koji je naveo da je vršio

elektroničko nasilje kao razlog je naveo dosadu, no ipak se loše osjećao kada je pretjerao s uvredama. S druge strane, oni učenici koji su bili u ulozi promatrača nisu ništa učinili kako bi spriječili nasilje, većinom zbog straha da i sami ne postanu žrtvama. Zanimljivo je što su oni učenici koji nisu promatrali nasilje izjavili da bi, kada bi se našli u toj ulozi, svakako učinili nešto da spriječe nasilje.

Posljednja kategorija pitanja u intervjuu ticala se postupaka koje škola provodi kako bi suzbila pojavu *cyberbullyinga*. Ovim se istraživanjem utvrdilo da škola vrlo malo čini kako bi spriječila pojavu ove vrste nasilja. Ono što je prema navodima učenika škola dosad učinila jest da je provela jednu radionicu te da se na satu hrvatskog jezika pogledao film na tu temu. Ipak, zanimljivo je istaknuti da su učenici podijeljenih mišljenja o tome pomažu li programi prevencije za suzbijanje *cyberbullyinga*. Također, neki od učenika smatraju da bi škola trebala nuditi više kvalitetnijih aktivnosti koje bi se usmjerile na sprečavanje pojave *cyberbullyinga*. Osim toga, neki su ispitanici naglašavali i ulogu roditelja u cijelom procesu prevencije ove vrste nasilja.

Ovo istraživanje bavilo se ispitivanjem učenika mlađe osnovnoškolske dobi o elektroničkom nasilju, pritom primjenjujući kvalitativan pristup istraživanju, što je omogućilo dublji uvid u istraživanu problematiku. Glavni nedostatak ovog istraživanja je veličina uzorka u odnosu na slična ranije provedena istraživanja. Naime, uzorak se sastojao od 6 učenika, od toga 3 učenika i 3 učenice, no to je premali uzorak da bi se na temelju njega mogao donijeti zaključak o povezanosti spola i učestalosti vršenja elektroničkog nasilja odnosno viktimiziranosti njime. Nadalje, uvijek postoji mogućnost da su učenici, s obzirom na to da se radi o njihovom subjektivnom doživljaju, neke situacije podcijenili ili precijenili. Osim toga, postoji i mogućnost da su učenici na radionici naveli samo neke vrste negativnih aktivnosti koje uključuje *cyberbullying* pa je moguće da neke aktivnosti nisu niti prepoznali kao *cyberbullying*.

Dubljom analizom rezultata otvorila su se nova pitanja i područja koja nisu bila obuhvaćena ovim istraživanjem. Stoga bi u daljnjim istraživanjima trebalo uključiti i stručne suradnike, učitelje i roditelje kako bi se dobio širi uvid u informiranost o problematici *cyberbullyinga* te na koji se način postupa ako se sazna za slučaj *cyberbullyinga*. U okviru toga bilo bi dobro i vidjeti sadržaj radionice koju je konkretno ova škola provela u sedmim razredima. Osim toga, korisno bi bilo obuhvatiti i druge

više razrede osnovne te srednje škole kako bi se dobio uvid u to kolika je učestalost *cyberbullyinga* s obzirom na dob učenika. Time bi se ujedno moglo vidjeti i je li bolje da se radionica o *cyberbullyingu* počinje održavati već u ranijoj dobi učenika. Preporuka za daljnja istraživanja bila bi i da se ispita jesu li učenici koji su žrtve *cyberbullyinga* ujedno i žrtve nekog drugog oblika vršnjačkog nasilja. Budući da se većina istraživanja provedenih u Hrvatskoj oslanja na kvantitativne metode, buduća bi se istraživanja trebala temeljiti i na kvalitativnom pristupu, jer se jedino tako može steći kvalitetan uvid u srž problema i fenomena *cyberbullyinga*.

14. Literatura

- Aftab, P. (2003) *Opasnosti interneta: vodič za škole i roditelje*. Zagreb: Neretva.
- Bauman, S. (2013) Cyberbullying: What Does Research Tell Us?. *Theory Into Practice* [online], 52(4), str. 249-256. Dostupno na: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00405841.2013.829727> [2. travnja 2017.].
- Beale, A. V. i Hall, K. R. (2007) Cyberbullying: What School Administrators (and Parents) Can Do. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas* [online], 81(1), str. 8-12. Dostupno na: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.3200/TCHS.81.1.8-12> [5. travnja 2017.].
- Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2012) *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bilić, V., Buljan Flander, G., Rafajac, B. (2014) Life Satisfaction and School Performance of Children Exposed to Classic and Cyber Peer Bullying. *Collegium antropologicum* [online], 38(1), str. 21-29. Dostupno na: Hrčak [1. travnja 2017.].
- Boyd, D. i Ellison, N. (2007) Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication* [online], 13 (1), str. 210-230. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/259823204_Social_Network_Sites_Definition_History_and_Scholarship [6. travnja 2017.].
- Boyd, D. (2008) Why Youth (Heart) Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life. U: David Buckingham (ur.), *Youth, Identity, and Digital Media* [online]. Cambridge: MIT Press, str. 119-142. Dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1518924 [6. travnja 2017.].
- Bowler, L., Knobel, C. i Mattern, E. (2015) From Cyberbullying to Well-Being: A Narrative-Based Participatory Approach to Values-Oriented Design for Social Media. *Journal of the Association for Information Science and Technology* [online], 66(6), str. 1274-1293. Dostupno na: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/asi.23270/abstract> [11. travnja 2017]

Buelga, S., Iranzo, B., Cava, M-J. i Torralba, E. (2015) Psychological profile of adolescent cyberbullying aggressors . *Revista de Psicología Social* [online], 30(2), str. 382-406. Dostupno na :<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21711976.2015.1016754> [6. travnja 2017.].

Buljan Flander, G., Dugić, S. i Handabaka, I. (2015) Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i reoditeljskih čimbenika kod adolescenata. *Klinička psihologija* [online], 8(2), str. 167-180. Dostupno na: Hrčak [22. travnja 2017.].

Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K., Muhek, R. (2010) *Nasilje preko interneta (cyberbullying)*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Policijska uprava zagrebačka.

Chisholm, J. F. i Day, S. K. (2013) Current trends in cyberbullying. *Journal of Social Distress and the Homeless* [online], 22(1), str. 35-57. Dostupno na: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1179/1053078913Z.0000000007> [5. travnja 2017.].

Ciboci, L. (2014) Grupe mržnje na društvenim mrežama – novi oblici nasilja među djecom i mladima. U: Majdak, M., Vejmelka, L., Radat, K. i Vuga, A. (ur.) *Zbornik radova konferencije: Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima* [online]. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku, str. 13- . Dostupno na: <http://www.drustvo-podrska.hr/wp-content/uploads/2014/10/Zbornik.pdf> [30. travnja 2017.].

Clark, L. S. (2013) *The parent app: understanding families in the digital age*. New York: Oxford University Press.

Dooley, J. J., Pyżalski, J. i Cross, D. (2009) Cyberbullying Versus Face-to-Face Bullying: A Theoretical and Conceptual Review. *Zeitschrift für Psychologie* [online], 217(4), str. 182-188. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/49281627_Cyberbullying_Versus_Face-to-Face_Bullying_A_Theoretical_and_Conceptual_Review [10. travnja 2017.].

Đuraković, S., Šincek, D. i Tomašić Humer, J. (2014) Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na

vinkovačkim srednjoškolcima. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* [online], 60(32), str. 61-73. Dostupno na: Hrčak [1. travnja 2017].

Elledge, L. C., Williford, A., Boulton, A. J., DePaolis, K. J., Little, T. D., Salmivalli, C. (2013) Individual and Contextual Predictors of Cyberbullying: The Influence of Children's Provictim Attitudes and Teachers' Ability to Intervene. *Journal of Youth and Adolescence* [online], 42(5), str. 698-710. Dostupno na: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10964-013-9920-x> [24. ožujka 2017.].

Flego, M. (2011) Zaštita prava djece u medijima: iz prakse Ureda pravobraniteljice za djecu. U: Ciboci, L., Kanižaj, I. i Labaš, D., ur. *Djeca i mediji*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 65-82.

Hodak Kodžoman, I., Velki, T., Cakić, L. (2013) Izloženost djece starije školske dobi elektroničkom nasilju. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* [online], 59(30), str. 110-127. Dostupno na: Hrčak [6. travnja 2017.].

Kanižaj, I. i Ciboci, L. (2011) Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove - utjecaj, učinci i posljedice nasilja u medijima na djecu i mlade. . U: Ciboci, L., Kanižaj, I. i Labaš, D., ur. *Djeca i mediji*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 11-34.

Kaschnitz, S. (2016) Cybermobbing: Virtuelle Welten – reale Gefahren. *Pädiatrie & Pädologie* [online], 51(3), str. 117-120. Dostupno na: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00608-016-0373-9> [21. travnja 2017.].

Labaš, D. (2011) Djeca u svijetu interneta: zatočenici virtualnog svijeta – Pedagoški modeli i otvorena pitanja. U: Ciboci, L., Kanižaj, I. i Labaš, D., ur. *Djeca i mediji*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 35-64.

MacEachern, R. (2012) *Cyberbullying: učini nešto – prekini lanac elektroničkog nasilja*. Zagreb: Mosta Viridis.

Marušić, I., Pavin Ivanec, T. (2008) Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(1), str. 5-19. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/23095> [10. svibnja 2017.].

Narodne novine (2011a) *Zakon o sudovima za mladež* [online]. Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_84_1792.html [24. ožujka 2017.]

Narodne novine (2011b) *Kazneni zakon* (pročišćeni tekst zakona NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15) [online]. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/98/kazneni-zakon> [24. ožujka 2017.]

Notar, C. E., Padgett, S. i Roden, J. (2013) Cyberbullying: A Review of the Literature. *Universal Journal of Educational Research* [online], 1(1), str. 1-9. Dostupno na: ERIC [22. travnja 2017.].

Olweus, D. (2012) Cyberbullying: An overrated phenomenon?. *European Journal of Developmental Psychology* [online], 9(5), str. 520-538. Dostupno na: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17405629.2012.682358> [6. travnja 2017.].

Payne, A. A. i Hutzell, K. L. (2015) Old Wine, New Bottle? Comparing Interpersonal Bullying and Cyberbullying Victimization. *Youth & Society* [online]. Dostupno na: <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0044118X15617401> [5. travnja 2017.].

Pelfrey Jr., W. V. i Weber, N. (2014) Talking smack and the telephone game: conceptualizing cyberbullying with middle and high school youth. *Journal of Youth Studies* [online], 17(3), str. 397-414. Dostupno na: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13676261.2013.830702> [22. ožujka 2017.].

Pfetsch, J., Mohr, S. i Ittel, A. (2014) Prävention und Intervention von Online-Agressionen: Wie wirksam sind Maßnahmen, die sich spezifisch gegen Cybermobbing richten?. U: Pieschl, S. i Porsch, T. (ur.) *Neue Medien und deren Schatten. Mit neuen Medien kompetent umgehen*. Göttingen: Hogrefe, str. 277-299.

Popović-Ćitić, B. (2009) Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *Temida* [online], 12 (3), str. 43-62. Dostupno na: http://www.vds.org.rs/File/Tem_0903.pdf [8. veljače 2017.].

Prpić, I. (2006) vršnjačko nasilje među djevojčicama. *Ljetopis socijalnog rada* [online], 13(2), str. 315-330. Dostupno na: Hrčak [8. veljače 2017.].

Rivers, I., Chesney, T. i Coyne, I. (2011) Cyberbullying. U: Monks, C. P. i Coyne, I. (ur.) *Bullying in Different Contexts*. Cambridge (etc.): Cambridge University Press, str. 211-230.

Salter, M., Crofts, T. i Lee, M. (2013) Beyond Criminalisation and Responsibilisim Sexting, Gender and Young People. *Current Issues in Criminal Justice* [online], 24 (3), str. 310-315. Dostupno na: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/CICrimJust/2013/1.html> [22. ožujka 2017.]

Sampasa-Kanyinga, H. i Hamilton, H. A. (2015) Use of Social Networking Sites and Risk of Cyberbullying Victimization: A Population-Level Study of Adolescents. *Cyberpsychology, behavior, and social networking* [online], 18(12), str. 704-710. Dostupno na: EBSCOhost [8. veljače 2017].

Snakenborg, J., Van Acker, R. i Gable, R. A. (2011) Cyberbullying: Prevention and Intervention to Protect Our Children and Youth. *Preventing School Failure* [online], 55(2), str. 88-95. Dostupno na: ERIC [21. travnja 2017.].

Ujedinjeni narodi (1989) *Konvencija o pravima djeteta* [online]. Dostupno na: http://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2016/07/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf [24. ožujka 2017]

Williamson, R. (2010) Cyberbullying [online]. Dostupno na: ERIC. [8. veljače 2017]

Willard, N. (2007) Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats. Dostupno na: <https://education.ohio.gov/getattachment/Topics/Other-Resources/School-Safety/Safe-and-Supportive-Learning/Anti-Harassment-Intimidation-and-Bullying-Resource/Educator-s-Guide-Cyber-Safety.pdf.aspx> [21. travnja 2017.].

15. Prilozi

15.1 Prilog 1: Suglasnost roditelja za istraživanje

IZJAVA

kojom ja, _____,
roditelj/skrbnik (ime i prezime roditelja/skrbnika)

učenika/ce _____ razreda _____,
(ime i prezime učenika/ce)

_____ u _____,
(naziv škole) (mjesto škole)

dajem suglasnost za sudjelovanje mog djeteta/štićenika u istraživanju koje provodi studentica Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta u okviru diplomskog rada pod naslovom „Cyberbullying na društvenim mrežama“ u školskoj godini 2016./2017.

Istraživanje će se provesti tako da studentica intervjuira učenika nasamo, tj. postavi mu nekoliko pitanja o iskustvima, stavovima, mišljenjima i doživljajima o *cyberbullyingu* te će se snimati glasovni zapis intervjua. Učenik/ca u svakom trenutku može odustati od istraživanja. Istraživanje se provodi u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom te je dobilo suglasnost Povjerenstva Etičkog povjerenstva Odsjeka za pedagogiju za ocjenu etičnosti istraživanja. Rezultati će biti obrađeni i prezentirani poštujući princip anonimnosti, a pristup glasovnom zapisu imat će isključivo studentica koja provodi istraživanje. Rezultati istraživanja koristit će se samo u okviru izrade diplomskog rada.

Datum i mjesto

_____

Potpis roditelja/skrbnika

_____

15.2 Prilog 2: Suglasnost učenika za istraživanje

IZJAVA

kojom ja, _____ razreda _____,

(ime i prezime učenika/ce)

_____ u _____,

(naziv škole)

(mjesto škole)

dajem suglasnost za sudjelovanje u istraživanju koje provodi studentica Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta u okviru diplomskog rada pod naslovom „Cyberbullying na društvenim mrežama“ u školskoj godini 2016./2017.

Istraživanje će se provesti tako da studentica intervjuira učenika nasamo, tj. postavi mu nekoliko pitanja o iskustvima, stavovima, mišljenjima i doživljajima o *cyberbullyingu* te će se snimati glasovni zapis intervjuja. Učenik/ca u svakom trenutku može odustati od istraživanja. Rezultati koji se prikupe ovim istraživanjem bit će obrađeni i prezentirani poštujući princip anonimnosti, a pristup glasovnom zapisu imat će isključivo studentica koja provodi istraživanje. Rezultati istraživanja koristit će se samo u okviru izrade diplomskog rada.

Datum i mjesto

_____

Potpis učenika

_____

15.3 Prilog 3: Pitanja za polustrukturirani intervju za učenike

Cyberbullying na društvenim mrežama – polustrukturirani intervju

Korištenje društvenih mreža

1. Koristiš li neke od društvenih mreža?
  - 1.1 Koje?
  - 1.2 Koliko često?
  - 1.3 U koju svrhu?
  - 1.4 Kada, u koje doba dana koristiš društvene mreže?
  - 1.5 Gdje koristiš društvene mreže? U školi? Kod kuće? Na putu do škole?
  - 1.6 Na kojem uređaju najčešće pristupaš društvenim mrežama?
  - 1.7 Kada si počeo/la koristiti društvene mreže?
  - 1.8 Zašto si počeo/la koristiti društvene mreže?

Osviještenost o problemu *cyberbullyinga*

2. Jesi li ikada čuo za pojam *cyberbullying* ili elektroničko nasilje?
  - 2.1 Kako bi ga ti definirao/la?
3. Koja ponašanja uključuje elektroničko nasilje?

Žrtva

4. Jesi li ikad bio/la izložen/a ismijavanju, ruganju, vrijeđanju ili širenju glasina o tebi na nekoj društvenoj mreži?
  - 4.1 Kako drugi učenici reagiraju na to?
5. Koliko često se to događalo ili se događa?
6. Kako si se tada osjećao/la?
7. Tko je sudjelovao u tome, pojedinac ili skupina učenika?
8. Jesi li nekome rekao/la što ti se događa?

8.1 Kome?

8.2 Kako su reagirali?

9. Ako nisi rekao/la, koji je razlog tome?

10. Što misliš da ti možeš učiniti da zaustaviš elektroničko nasilje nad sobom?

Nasilnik

11. Jesi li ti nekad ismijavao/la, vrijeđao/la druge ili im se rugao/la i širio/la glasine o njima putem neke od društvenih mreža?

11. 1 Ako jesi, zašto?

12. Kako drugi učenici reagiraju na tvoje ismijavanje, vrijeđanje, ruganje ili širenje glasina o nekome putem društvenih mreža?

13. Koliko često to radiš?

14. Radiš li to sam/a ili u skupini s drugim učenicima?

15. Kako se osjećaš kada se na taj način ponašaš prema drugima?

Promatrač

16. Jesi li ikada svjedočio da se nekoga ismijava, vrijeđa ili mu se ruga i širi glasine o njemu putem neke od društvenih mreža?

17. Što si tada učinio?

17.1 Zašto si tako postupio?

18. Kako se osjećaš kada svjedočiš elektroničkom nasilju?

19. Tko najčešće vrši elektroničko nasilje, pojedinci ili grupe učenika? Što misliš zašto?

20. Smatraš li da roditelji, stručni suradnici i nastavnici u školi čine dovoljno kako bi se elektroničko nasilje zaustavilo?

21. Ako misliš da ne čine, što smatraš da bi trebali činiti kako bi se elektroničko nasilje zaustavilo?

22. Što smatraš da bi ti mogao/la učiniti kako bi zaustavio/la elektroničko nasilje?

Djelovanje škole u slučaju *cyberbullyinga*

- 23. Što misliš prijavljuju li učenici elektroničko nasilje nekome?
  - 23.1 Kome?
  - 23.2 Kako te osobe reaguju?
  - 23.3 Što te osobe tada čine?
- 24. Ako ne prijavljuju, što misliš koji je razlog tome?
- 25. Provode li se u vašoj školi programi prevencije elektroničkog nasilja?
  - 25.1 Tko ih provodi?
  - 25.2 Na koji način?
- 26. Ako se ne provode, što misliš koji je razlog tome?
- 27. Misliš li da takvi programi doprinose smanjenju elektroničkog nasilja?
- 28. Što misliš da bi škola mogla učiniti za sprječavanje elektroničkog nasilja, a to trenutno ne čini?